

JOLANTA VASKELIENĖ

Šiaulių universitetas

LIETUVIŲ RAŠYTOJŲ NAUJADARŲ DARYBOS IR SEMANTIKOS YPATUMAI

ESMINIAI ŽODŽIAI: naujadaras, darinys, vedinys, dūrinys, potencinis darinys, okazinis darinys, darybinė reikšmė, leksinė reikšmė.

ĮVADAS

Kaip sistema kalba yra pastovi, bet kartu ji ir kinta. Žodyno sudėtis nuolat keičiasi dviem kryptimis: iš jo iškrinta pasenę, nereikalingi žodžiai (ar jų reikšmės), bet tuo pačiu metu atsiranda naujų žodžių (ar naujų reikšmių) (Jakaitienė 2010: 171, 203). Pastarąjį procesą pirmiausia lemia sakytinės ir rašytinės kalbos vartotojų poreikis pavadinti naujas realijas arba siekis pavadinimą turintį dalyką įvardyti kitaip, savitai. Taigi lietuvių (kaip ir bet kurioje kitoje) kalboje nuolat atsiranda naujažodžių¹, kurių didelė dalis yra naujadarai². Sakytinės ir rašytinės lietuvių kalbos naujažodžiai (tarp jų ir naujadarai) tyrinėjami įvairiais (kilmės, darybos, semantikos, paplitimo ir kt.) aspektais (Girčienė 2013, 2015; Inčiūraitė-Noreikienė 2015; Mikelionienė 2002; Miliūnaitė 2012, 2014; Murmulaitytė 2014, 2016b; Vaskelienė 2007, 2010, 2011, 2012 ir kt.). Straipsnio³ tikslas – aptarti lietuvių rašytojų kūrinuose rastų naujadarų⁴ darybos ir semantikos ypatumus. Tyrimo objektas – trylikos lietuvių rašytojų dvidešimt knygų (žr. šaltinių sąrašą)⁵. Darbe taikyti analizės, interpretacijos, skaičiavimo metodai.

¹ Nemažai naujažodžių yra užfiksuoti *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne* (ND) (žr. Miliūnaitė 2015; apie duomenyną, naujadarų tyrimo perspektyvas ir galimybę naujažodžius įtraukti į *Bendrinės lietuvių kalbos žodyną* (BŽ) žr. Murmulaitytė 2016; 2016a).

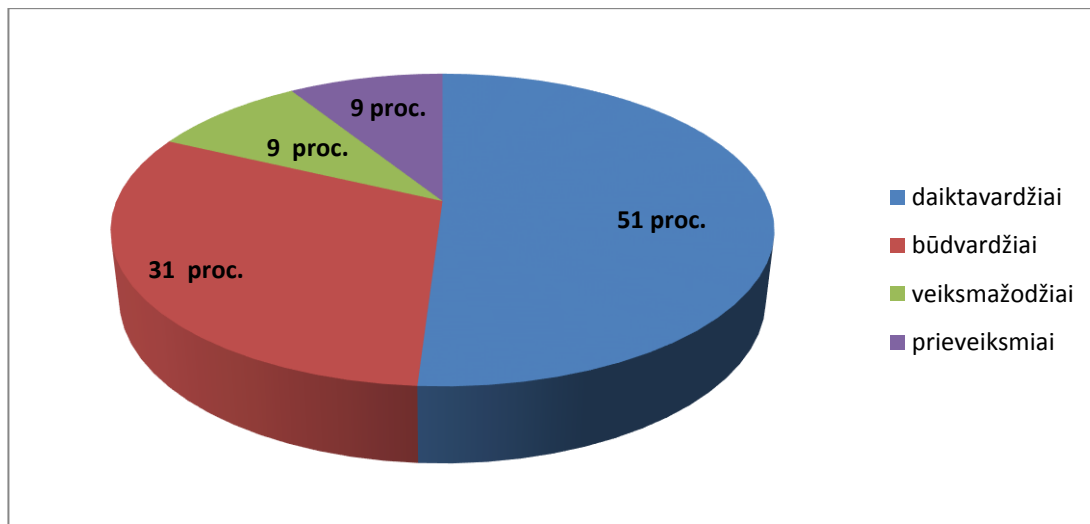
² „Tik tokiam naujažodžiui, kuris yra atsiradęs kaip tos kalbos žodžių darybos rezultatas, tetinka naujadaro terminas“ (Urbutis 2009: 37; apie naujažodžius ir naujadarus dar žr. Jakaitienė 2010: 205–215). Straipsnyje naujadarais laikomi *Lietuvių kalbos žodyne* (LKŽ_e), *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (DLKŽ), *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* antraštyne (BŽa), *Skaitmeninėje Lietuvių kalbos žodyno papildymų kartotekoje* (LKŽPK) ir *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne* nefiksuoti dariniai. Nors į tokią naujadarų kategoriją patenka ir reguliarios darybos, ir ne visai tipiški / okaziniai dariniai, manoma, kad pasirinktas atrankos kriterijus yra galimas ir objektyvus.

³ Už vertingas pastabas ir pasiūlymus autorė dėkoja slaptiesiems (-osioms) straipsnio recenzentams (-ėms).

⁴ Kai kuriuos lietuvių rašytojų kūrinuose rastus darinius (pvz.: *čiurlioniškas*, *-a*; *donelaitiškas*, *-a*; *dostojevskiškas*, *-a*; *viršmentalinis*, *-a* ir kt.) naujadarais laikyti galima sąlygiškai, nes jie, kaip rodo *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (DLKT) ir interneto paieškos sistemos *Google* (G) duomenys, vartojami ir kituose tekstuose. Pasakyti, kas yra tokio darinio autorius, sunku; straipsnyje ši užduotis ir nekeliamą.

⁵ Autoriai (ir knygos) pasirinkti atsitiktinai: skaitant įvairių kartų lietuvių autorių prozos kūrinius išrinkti retesni (dėmesį patraukę) dariniai, tada tikrinta, ar jie yra fiksuoti žodynuose, duomenų bazėse ir pan. (patikrinus

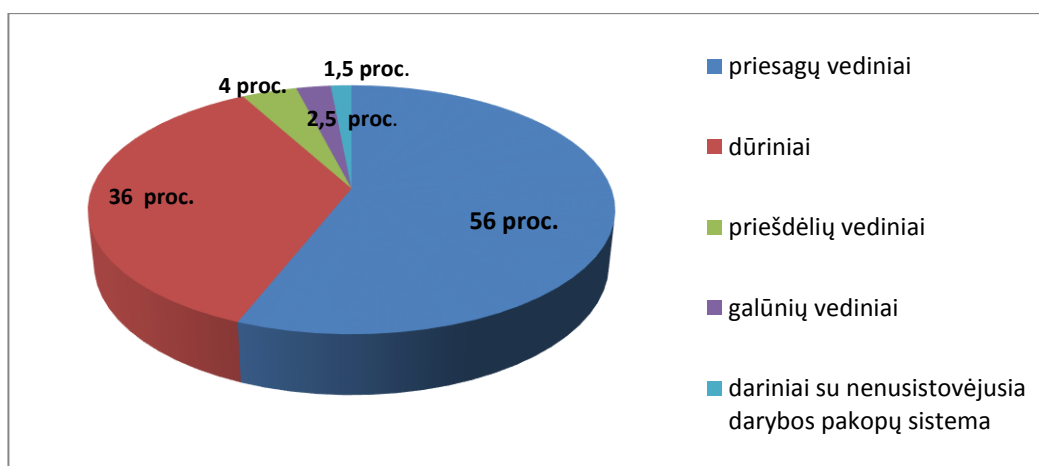
Tirtose lietuvių rašytojų knygose rasti 397 LKŽe, DLKŽ, BŽa, LKŽPK, ND nefiksuoti dariniai: 202 daiktavardžiai, 123 būdvardžiai, 36 veiksmažodžiai, 36rieveksmiai (žr. 1 pav.). Toliau straipsnyje jie nagrinėjami sugrupuoti pagal kalbos dalis.

1 PAV. Naujadarų kalbos dalys

1. DAIKTAVARDŽIŲ NAUJADARŲ DARYBOS IR SEMANTIKOS YPATUMAI

Daiktavardžių naujadarai sudaryti keturiais pagrindiniais darybos būdais: daugiausia priesagų vedinių (114) ir dūrinių (72), daug mažiau priešdėlių (8), galūnių vedinių (5), 3 naujadarai laikytini dariniais su nenusistovėjusia darybos pakopų sistema (žr. 2 pav.).

2 PAV. Daiktavardžių naujadarai

analizuoti liko palyginti nedidelė dalis išrinktų darinių). Pasakytina, kad kai kurių autorių kūrinė kalba vienais ar kitais aspektais tyrinėta (žr. Akelaitienė, Žiliūtė-Batavičienė 2011; Barauskaitė 2001, 2001a; Bražėnas 2007; Gustatienė 2013; Libonaitė 2005; Poškuvienė 2013), bet darbų apie pasirinktų kūrinių naujadarus neaptikta.

Daiktavardžių naujadarų dauguma (94 proc.) remiasi į žodynus įtrauktais žodžiais. Vienas kitas daiktavardis sudarytas iš normos nerealizuoto, bet lengvai įsivaizduojamo, t. y. potencinio pamatinio žodžio – taip pat naujadaras (apie potencinius pamatinius žodžius žr. Urbutis 2009: 150, 241, 341)⁶.

1.1. Priesagų ir galūnių vedinius, pagal darybinę reikšmę⁷ skirstomus į darybos kategorijas, tikslinga aptarti kartu. Pasakytina, kad visų autorių kūrinuose gausu abstrakčiosios leksikos vienetų⁸ – reguliarių, potenciniais laikytinų darinių (apie reguliarumą ir potencinius darinius žr. Urbutis 2009: 315–322) – veiksmožodžių (1) ir vardažodžių (2) abstraktais laikytinų naujadarų. Didžioji jų dalis priklauso dariems tipams, pvz., **veiksmožodžių abstraktai** dažniausiai turi priesagas *-imas (-ymas), -tis, -esys* (*apsimokslinimas, duonėjimas, išbūtinimas, papaišymas, pasilabanaktinimas, sribukavimas, triušėjimas, žvangerimas; apmirtis, atitvertis, atpirktis, įgaubtis, išgaubtis, sukauptis, sutelktis; plastesys, sklidesys, švogždesys, tylesys, trioškesys*), **vardažodžių abstraktai** – priesagas *-umas, -ystė, -ybė* (*akinamumas, išblokštumas, karviškumas, minkštakūniškumas, našlaitiškumas, sakrališkumas, stinglumas, vienetinumas, visavertiškumas; citatmeldystė, luošystė, vienmylystė; negendamybė, nuspėjamybė, nuosaikybė*). Esama ir kitų darybos tipų naujadarų: priesagų *-smas (gelsmas), -snis (kūksnis), -astis (mūastis, žeismastis), -ava (angeliava)*, nedaraus tipo *-la* (žr. LKG 1965: 301) (*stingla, spengla*), nelietuviškos kilmės priesagos *-izmas (hamletizmas, šopoholizmas)*.

Geriausiai kategorinę darybinę reikšmę išlaikančių veiksmožodžių ir vardažodžių abstraktų leksinė reikšmė net ir be didesnio konteksto yra aiški, pvz.: *apmirtis* „apmirimas“ (*Kai taip nutinka, pereini visas neišvengiamas stadijas–stacijas: šoką, neigimą, pyktį, kaltų ieškojimą, sugniužimą, apatiją. Apmirtį* DK145); *sukauptis* „susikaupimas“ (*Tai ne pasklidumas, o sukauptis ties viskuo tarsi ties vienu* K166–167); *sklidesys* „(pa)sklidimas“ (*Poezija miršta tą pat akimirką, kai tasai sklidesys apslopsta, nuvargsta* K47); *akinamumas* „turėjimas to, kas akina; galėjimas akinti“ (*Šis vasaros rytas – <...> iki akinamumo išbaltintas* VP80); *minkštakūniškumas* „nuolaidumas“⁹ (*Birontas, pats savęs nekęsdamas už tokį minkštakūniškumą, mostelėjo* SR115); *vienmylystė* „meilė vienam, ko nors vieno mylėjimas“ (*Em meilė išskirtinė, ji – ypatinga vienmylystės atmaina* KE121). Kartais naujadarais (pvz.,

⁶ Potenciniai pamatiniai žodžiai straipsnyje žymimi žvaigždute*, naujadarai sakinyje (ar sakinio fragmente) ryškinami, naujadarų reikšmės pateikiamos taip, kaip supranta straipsnio autorė; žodis ar žodžių junginys, į kurį atkreipiamas dėmesys, pabraukiamas.

⁷ Darbe, remiantis Prano Kniūkštos (1976; 1998) vartosena ir įžvalgomis, vartojamas terminas *darybinė* reikšmė, o ne *Kalbotyros terminų žodyne* (KTŽ 1990: 43) pateiktas terminas *darybos reikšmė*. Pasakytina, kad abu terminai vartojami DLKG (žr. 2005: 229–231 ir kt.).

⁸ Jų ypač daug Donaldo Kajoko prozoje; šis polinkis matyti ir nagrinėjant kitų lietuvių autorių tekstus (žr. minėtas J. Vaskelienės publikacijas).

⁹ Veikiausiai remiamasi būdvardžio *minkštas* reikšme „jautrus, gailestingas; nuolaidus“ DLKŽ.

atpirktis „atpirkimas“, *apsimokslinimas* „šiokių tokių žinių įgijimas“) ar bendrašakniais žodžiais kontaktiškai siejami sakiniai, pvz.: *Nes skausmas jau būtų atpirkties pradžia. O atpirkties čia nėra* K155; *Tamsuoliškas apsimokslinimas. Tamsuoliškai apsimokslinti – vadinasi, nesugebėt pasiekti nei tikro pažinimo, nei <...> nežinojimo ribų* K78. Potenciniai naujadarai *negendamybė*¹⁰ „negendamumas, kas negenda“ ir *nuspėjamybė* „nuspėjimas, teisingas pasakymas tikrai nežinant“ vartojami greta analogiškos darybos žodynų fiksuotų darinių *nemarybė* ir *nuobodybė*, pvz.: *reikia, kad šis kūnas apsvilkėtų negendamybe, šis marus kūnas apsvilkėtų nemarybe* SR171; *yra tokia nuobodybė, tokia nuspėjamybė* DK28–29. Galūnės -is vedinys *anapusiai* veikiausiai pavartotas reikšme „anapusybė, ne ši realybė“, pvz.: *Paprasti žmonės juos vadina anapusiai, pasakoriai – dausomis, filosofai – transcendentine sfera* K317.

Nors kai kurie abstraktai remiasi potenciniais (numanomais) pamatiniais žodžiais, darybos pakopos aiškios, pvz.: *pasilabanaktinimas* : **pasilabanaktinti* : **labanaktintis* : *labanakt*, *išbūtinimas* : **išbūtininti* : **būtininti*: *būtis* (plg. LKŽPK pateiktą *įbūtinimas*), *bekiaušiškumas* : **bekiaušiškas* : **bekiaušis* : *kiaušis*, *bereikšmiškumas* : **bereikšmiškas* : *bereikšmis*, *bemintiškumas* : **bemintiškas* : *bemintis*, *paradoksiškumas* : **paradoksiškas* : *paradoksas*, *priešybiškumas* : **priešybiškas* : *priešybė*, *vieninteliškumas* : **vieninteliškas* : *vienintelis*, *žeismastis* : **žeismas* : *žeisti* ir kt. Šių naujadarų reikšmė (*pasilabanaktinimas* „pasakymas labanakt“, *bekiaušiškumas* „ištižimas, tvirtos nuomonės neturėjimas“, *bereikšmiškumas* „reikšmės nebuvimas“ ir kt.) iš konteksto taip pat aiški, pvz.: *Tam vakariniam ritualui jiedu netgi sugalvojo slaptą žodį – pasilabanaktinimas*¹¹ KE200; *Tavo alergija nusižeminusiojo harmonijai, kurios apraiškas <...> Tu paniekinamai vadini bekiušiškumu* K337; *Priešingybės, kurių nevalia supriešinti, <...> liaupsinti vieną, išsijuosus menkinant kitą (poz., minties ir bemintiškumo, abstrakcijos ir vaizdo meditacijas)* K231; *genialioji Žemės poezija, kuri vienintelė tai perteikia <...> subtiliomis poetinėmis priemonėmis: intonacija, pauze, fonetika, ritmine struktūra, žodžio reikšme, žaisme, aliuzija, metafora, bereikšmiškumu* K178; *paslaptis <...> ir paradoksiškumas* K299; *nevalia kategoriškai neigti ir jų [proto pamėgtų priešybių] priešybiškumo* K300; *Mylime jos [meditacijos] vieninteliškumą* K133; *Šalia voliojasi popieriaus lapas su vienu žodžiu. Pavadinimu. „Žeismastis“.* Gal ir geras DD100. Naujadarų *išbūtinimas* kartojimu siejami gretimi sakiniai, pvz.: *Laisvėjimas šiuo atveju reikštų tam tikrą išbūtinimą. Išbūtinimą anaipol ne neigiama prasme, o ta, jog kada nors žmogaus dvasia turės prisijaukinti ir Nebūtį, jos slapybę* K228. Įprasti dariniai *velniava* ir *savastis* leidžia geriau suprasti greta pavartotų analogiškos darybos naujadarų *angeliava* ir *mūsastis* reikšmes, pvz.: *Velniava, tikros tos saulėgrąžos ar tariamos, egzistuojančios*

¹⁰ Jis laikytinas LKŽPK fiksuoto darinio *negendamumas* darybiniu sinonimu.

¹¹ Suvokiamas žodžio naujumas – pasakoma, kad naujadaras yra sąmoningai sugalvotas.

ar haliucinuojančios¹² sąmonės paribyje?! <...> *Velniava, angeliava!*.. KE141; *be literatūros savasties nebūna jokios literatūros mūsasties, nebūna ir pačių mūsų* BLB35 (adresato dėmesys atkreipiamas kartojant bendrašaknius žodžius *mūsastis* ir *mūsų*). Platesniame (istoriniame pokario) kontekste suprantama potenciniu pamatiniu žodžiu besiremiančio naujadaro *stribukavimas* (: *stribukuoti : *stribukas : *stribas*) reikšmė, pvz.: *ten už mano stribukavimą davė man prikuryt* Č112. Kaip teigiama LKG (1965: 314–315), su priesaga *-izmas* sudaromi filosofinių, religinių, meninių, mokslinių, politinių krypčių, sistemų, santvarkų pavadinimai. Su šia priesaga sudarytas naujadaras *hamletizmas* „Hamleto ideologija“ remiasi asmenvardžiu (tam tikra *hamletizmo atmaina* K94), o abstraktas *šopoholizmas* „priklausomybė nuo pirkimo; buvimas *šopoholiku*“ padarytas iš barbarizmo *šopoholikas*¹³ (*kad šios dienos šopoholizmo priepuolis baigtųsi ne žiauriom pagiriom* EK132).

Asmenys įvardijami **veikėjų ir veiksmožadinės ypatybės turėtojų kategorijai** skirtiniais priesagų *-ėlis, -ė; -ukas, -ė; -tojas, -a; -ėjas, -a* vediniais *atsibeldėlis, -ė; įmitėlis, -ė; išsprūdėlis, -ė; išprotėjėlis, -ė; nuprotėjėlis, -ė; pabėgiukas, -ė; paklydžiukas, -ė; silpukas, -ė; smalsautojas, -a; nuskausmintojas, -a; aprenėjas, -a*, nedarių priesagų *-onis, -ė* ir *-aila* vediniais *melžionis, -ė* ir *pašaipaila*, šiai kategorijai skirtini galūnių *-(i)us* ir *-a* vediniai *dvokius, baksnius, prisega*¹⁴, *partraida*, vulgarijose besiremiantis darinys *nuopisa*. Daugumas šių vedinių (net ir be platesnio konteksto) turi aiškia leksinę reikšmę, iš esmės sutampančią su darybine, pvz.: *atsibeldėlis, -ė* „kas iš kur nors atsibeldęs, atėjęs gyventi“ (*nesvarbu, ar jis būtų vietinis, ar, pasak jos, atsibeldėlis* VP39); *nuprotėjėlis, -ė* „kas nuprotėjęs, nelabai protingas žmogus“ (*pasinaudoti šio nuprotėjėlio atvirumu* KE20); *smalsautojas, -a* „kas (pernelyg) smalsauja, yra smalsus“ (*net pačiame nuošaliausiame vasaros parko kampelyje esama <...> įkyruolių ir smalsautojų arba patentuotų plepių* EK110); *nuskausmintojas, -a* „kas sumažina skausmą“ (*žmogiškųjų sielų žinovas ir jų nuskausmintojas* SR269). Suvokti kai kurių naujadarų reikšmę, pvz., *aprenėjas* „kas ką nors aprenčia“, *paklydžiukas* „kas paklydo, yra paklydęs“, *pabėgiukas* „kas pabėgo, pabėgėlis“, lengviau ir dėl greta pavartotų įprastų darinių *kirpėjas, pamestinukas*, pvz.: *visiems talkino kirpėjai ir aprenėjai* SRII64; *Tapome pamestinukais, pabėgiukais, paklydžiukais* K237. Kai kurių okaziniais laikytinų (tik tame tekste pavartotų ir tam tekstui tinkamų) naujadarų reikšmei suprasti reikia platesnės leksinės aplinkos, pavyzdžiui, kad naujadaras *melžionis* remiasi veiksmožodžiu *melžti*, paaiškėja iš konteksto: milžinai melžė pritvinkusius debesis, iš to debesų pieno pagamino gėrimą, pavadintą *čvikiu*, ir *Nuo to laiko tuos čvikio mėgėjus imta vadinti*

¹² Apie jį žr. 3.2.

¹³ Jo variantas *šopaholikas* yra įtrauktas į ND (apie jį dar žr. Murmulaitytė 2016b: 13); kaip rodo Google duomenys, vartojami abu žodžio variantai.

¹⁴ Šis daiktavardis gali būti ir LKŽ_e pateikto skolinio *prisiega* „vyras ar žmona, sutuoktinis“ variantas.

melžionimis KR16. Taip pat iš konteksto paaiškėja, kad daiktavardis *prisega* vartojamas leksine reikšme „žmona“, pvz.: *Ta mano prisega kaip tyčia išsimaskatauosi pas kaimynę* Č141.

Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimais laikytini naujadarai sudaryti su savos ir svetimos kilmės priesagomis *-ininkas, -ė; -uolis, -ė; -ulis, -ė; -iena; -ukas, -ė; -nykas, -ė; -orius, -ė; -ra; -uva; -istas, -ė* ir *-ikas, -ė*: *birontininkas, -ė* (: *Birontas*); *daugėlininkas, -ė* (: *Daugėla*); *boheminkas, -ė; furtininkas, -ė* (: *furta* „varteliai“); *kraujomaišininkas, -ė; džiazuolis, -ė; glotnuolis, -ė; laisvuolis, -ė; tuštulis, -ė; debesiena; virvelinukas, -ė; mašinorius*¹⁵; *šūdelnykas; šūdra* (: *šūdas*)¹⁶; *kaimuva; slalomistas, -ė; panceristas, -ė* (: *Panceris* – veikėjas); *ironikas, -ė*. Kai kurių vedinių leksinė reikšmė, iš esmės nesiskirianti nuo darybinės, suprantama ir be platesnio konteksto, pvz.: *boheminkas, -ė* „bohemos žmogus“ (*Ir jau kaip boheminkai sėdim 26-ame viešbučio „Latvija“ aukšte* KN202); *džiazuolis, -ė* „džiazio mėgėjas“ (*Tikras džiazuolis turėtų jaustis keistai* KN115¹⁷); *glotnuolis, -ė* „kas mielas, malonus, švelnus“¹⁸ (*tarsi iš tokios glotnuolės būtų tikėjusis kažko daugiau* SR161); *laisvuolis, -ė* „laisvas žmogus“ (*Žmogus, matyt, buvo arba visai kurčias, arba laisvuoliu apsimetus kiaulė* GD368); *kraujomaišininkas, -ė* „kas užsiima kraujomaiša“ (*tarp kurių buvo vagys, žudikai, <...> kraujomaišininkai ir dukrų prievartautojai* SR1180); *panceristas, -ė* „Pancerio šalininkas“ (*Panceristai matavosi gyvulėlių kostiumus* UR84). Juozo Apučio kūrinys pavartotas ne žodynų fiksuotas darinys *slalomininkas* („slalomo sportininkas“ DLKŽ), o jo darybinis sinonimas *slalomistas*, pvz.: *pūkštelėjęs į vandenį, vilkas sukdavosi apie jį, skęstantį, ratais, išlėkdavo lyg koks slalomistas iš sukimosi orbitos, bet greitai grįždavo* A22–23. Kontekstas leidžia suprasti, kad tarminio darybos tipo (žr. LKG 1965: 362) vedinys *kaimuva* vartojamas „kaimui būdingo dalyko, kaimo realijos“ reikšme, pvz.: *Kas tu šiandien, „Onute“, pramogų pasaulyje? Kaimuva* DK118–119. Kitų šios darybos kategorijos naujadarų vartosenos pavyzdžiai: *ir daugėlininkams, ir birontininkams, kurie <...> šaudėsi tarpusavyje mirtiniais žvilgsniais* SR201; *atsidarė furtos langelis ir pro jo groteles suspindo įtarios furtininkės akys* SR242; *Senamiesčio dangaus bliūde tirštėja debesienos* EK129; *kur jau čia, tuštuliuk, pro visa tai ką nors įžvelgsi* K296; *Visi namiškiai šmėsteldavo akyse, išskyrus putliakrūtę virvelinukę* KE249; *suvapėjo toksai traktoristas ne traktoristas, bet vis tiek kažkoks mašinorius, nes buvo apsiivilkęs kombinezoną* A225; *Na palauk, šūdelnyke!* KE240; *pasijustumei esąs žudikas, amžinai kaltas savigrauža, laisvai mąstyti ir jausti nesugebąs šūdra* K276–277; *netrukus pastebėsi, kad su ironikais tau ne visada pakeliui* K59.

¹⁵ Norminio darinio *mašinistas, -ė* sinonimas.

¹⁶ Daiktavardis *šūdra* galėtų būti ir tarptautinio žodžio *šudra* (sen. Indijoje – viena iš 4 svarbiausių varnų (luomų), žemiausia jų hierarchijoje <...>“ (TŽŽ 723) variantas arba abiejų žodžių (*šūdas* ir *šudra*) kontaminacijos rezultatas.

¹⁷ Tame pačiame tekste pavartotas į žodynus neįtrauktas kuopinis pavadinimas *džiazuomenė* jau pateiktas ND.

¹⁸ Daiktavardis remiasi būdvardžio *glotnus, -i* reikšme „malonus, švelnus“, pvz., *Glotnus* žmogus DLKŽ.

Asmenų pagal kilmę darybos kategorijai skirtingi gana aiškias leksines reikšmes turintys darių priesagų *-ietis, -ė; -iškis, -ė* vediniai *hamburgietis, -ė* (: *Hamburgas*) „Hamburgo gyventojas“; *parlaukietis, -ė* (: *Parlaukis*) „Parlaukio gyventojas“; *užjūrietis, -ė* (: *užjūris*) „užjūrio gyventojas“; *donbasiškis, -ė* (: *Donbasas*) „Donbaso gyventojas“; *šaukliškis, -ė* (: *Šaukliai*) „Šauklių gyventojas“; pvz.: *kartais jaučiau, kaip hamburgiečių bruožai tarsi srūva į mane* KN164; *Talkininkai, kaimynai, svečiai parlaukiečiai ar iš kokio ten Kauno* Č32; *Ligi šiol kaip absurdo anekdotą prisimenu vienos doros užjūrietės* žodžius K131; *pasakė labai patenkintas donbasiškis ir išdidžiai patempė kaklą* A276; *Jis čia tik vienas toks, šaukliškis* TG22. Šios darybos kategorijos vediniu laikytinas ir priesagos *-oidas* vedinys *kaunoidas* (: *Kaunas*) „Kauno gyventojas“. Platesniame kontekste jaučiamas menkinamas vertinimas, veikiausiai todėl ir pasirinkta netipiška asmenų pagal kilmę pavadinimų priesaga *-oidas*, kuri afiksų sąrašuose paprastai nepateikiama (žr. LKG, DLKG, Pakerys 1994), bet, esant darybos opozicijai, skirtinga (plg. *diftongoidas* Kazlauskaitė 2000: 52): *Tikras kaunoidas. Tokia rasė* K325.

Su dariomis **vietų pavadinimų** darybos kategorijos priesagomis *-ynas, -ynė, -uma* ir *-idė* sudaryti naujadarai *tarvydynas, sribokynas, vėmalynė, judruma, drakonidė*. Kai kurių vedinių reikšmė aiški, pvz., *judruma* „judri vieta“ (*Pačioj judrumoj, prisiglaudus rūmų sienos <...> sėdėjo sena moteris* DK9); kitiems suprasti reikia konteksto: *tarvydynas* (: *Tarvydas* – kūrinio veikėjas) „vieta, kur gyvena Tarvydai“ (*nutempė į troškintais kopūstais nešantį tarvydyno liūną* SR47); *sribokynas* (: **sribokas* : *sribas*) „sribokų / sribų buveinė“ (*Ten buvo pats sribokynas ir saugumas* BLB97). Perkeltines reikšmes turi baisios vietos reikšmė pavartotas naujadaras *drakonidė* ir *vėmalynė*, kuria vadinamas žodžių srautas, pvz.: *plūstamės prišnerkštoje rembrantiškų*¹⁹ *atspalvių drakonidėje* K317–318; *Visus tenkina pusiau įvaldytas verlibras ir vos ne beprasmiškų atsitiktinių žodžių vėmalynė* TG158.

Gana aiškia reikšmę turi **kuopiniu pavadinimu** laikytinas priesagos *-ija* vedinys *esinija* (: *esinys*) „esinių visuma“, pvz.: *Sutapai su savimi, su jais, su visa esinija* K160. O naujadaras *angelija* (: *angelas*) reikšmei „angelai, angelų visuma“ suprasti reikia konteksto – kalbama apie dangų, pvz.: *Sakyk nesakęs – turi humoro jausmą dangus bei jo vėlės, ir jo angelija turi!* K434.

Pavieniai naujadarai skirtingi **įvairioms kitoms darybos kategorijoms**: veiksmo rezultato pavadinimais laikytini priesagų *-alas* ir *-(i)onė* vediniai *džeržgalas, kraigalionė*, įrankių pavadinimu – priesagos *-iklis* vedinys *skaliklis* (: *skalauti*), pavadinimais pagal lyties skirtumą *agronomienė, pastalininkaitė* (: *pastalininkas*, žr. LKŽPK), deminutyvais *draugaitė* (*Tokios tai buvom neišskiriamos draugaitės* GD19) ir *kelnaičkos* (*kaip griuvo, kelnaičkos nustumko jam ant kulnų* Č174), bendrinei kalbai neteiktiną priesagą *-ka* turi iš svetimybės *šnapsorius* išvestas

¹⁹ Apie jį žr. 2.1.

vedinys *šnapsorka* (*Palubinskytė buvo šnapsorka* A29). Kai kurių darinių (*agronomienė* „agronomo žmona“, *pastalininkaitė* „pastalininko duktė“, *kraigalionė* „kas prikraigaliota, prirašyta“ ir kt.) reikšmė visiškai aiški: *einu ir sutinku pačią agronomienę* A87; *ant keliolikos kitų kūnų gulėjo ir vargšė pastalininkaitė* SR1172; *šita jo kraigalionė vienareikšmiškai netiko publikuoti* DD171. O, pavyzdžiui, naujadaro *skaliklis* reikšmę „priemonė skalauti“ padeda suprasti kontekstas – greta pavartoti analogiškos darybos į žodynus įtraukti dariniai: *Ištisas arsenalas dantims – šveitikliai, skalikliai, plovikliai, gremžikliai* DD93. Naujadaro *džeržgalas* leksinė reikšmė (taip kūrinyje vadinamas dviratis) nutolusi nuo darybinės – jai suprasti reikia platesnio konteksto: *tik brinkt tą džeržgalą ant žemės* Č26.

1.2. Su priešdėliais sudaryti 8 daiktavardžiai. Potenciniais dariniais laikytini priešdėlio *be-* vediniai *bekiaušis* ir *besaulė*: pirmuoju įvardijamas asmuo, o antrasis papildo negyvų daiktų pavadinimų gretą (apie *be-* vedinius žr. LKG 1965: 431–432). Lietuvių kalboje su priešdėliu *be-*, dažniausiai žyminčiu neturėjimą to, kas pasakyta pamatiniu žodžiu, daromi ir daiktavardžiai, ir būdvardžiai. Vartoseną parodo, kad *besaulė* yra daiktavardis²⁰, turintis reikšmę „tamsi vieta, be saulės“: *Svogūnai iš lauko įkalnės sukeliavo rūšio besaulėn* EK134. Darinys *bekiaušis* pavartotas perkeltine reikšme – taip vadinami sijonuoti vyrai: *škotams reikia už marškinių prikišti duonos kepalų, kad būtų dar panašesni į bobas, nes jau dabar su sijonais, ir išvadino juos bekiaušiais, nes, anot jų, po bobų sijonais, kaip žinoma, kiaušų nebūna* SR208.

Su priešdėliu *po-* sudaryti darybos tipo reikalavimus atitinkantys vediniai *pomentė* „vieta po mente“ ir *polėkštė* „lėkštė, dedama po kita lėkšte“²¹: pirmasis žymi vietą, esančią apačioje to daikto, kuris pasakytas pagrindiniu žodžiu, o antrasis žymi „daiktą, esantį ar skirtą būti apačioje pagrindiniu žodžiu pasakyto daikto“ (LKG 1965: 431), pvz.: *Nubundi naktį lyg su peiliu pomentėj* K362; *dailioje fajanso lėkštėje su sidabro polėkšte* SR1104. Vietą žymi priešdėlio *pa-* vediniai *pariešė* (: *Riešė*) „vieta palei Riešę“²² ir *pažolė*²³ „vieta palei žolę“, pvz.: *bet apie aštuntą miglos išsisklaidys, pariešės alksnių ir žilvičių lapai pradžius* GD308; *Tarp medžių pažole vinguriavo tirštas rūkas* KE116. Su priešdėliu *prie-* sudaryto naujadaro *prierūkis* reikšmei „beveik rūkas“ suprasti reikia konteksto²⁴: *ir taip prietemoj, toks buvo prierūkis, nuvažiavo balzganu*

²⁰ LKŽe, BŽa fiksuotas tik būdvardis *besaulis*, *-ė*.

²¹ Daiktavardžio *polėkštė* vartosenos pavyzdžių DLKT ir Google yra nemažai (*šaukštas padedamas ant polėkštės* DLKT; *Pagrindinės lėkštės dedamos arba į polėkštę, arba ant patiestos servetėlės* G), bet į žodynus jis neįtrauktas.

²² Upės pavadinimas *Riešė* minimas tekste.

²³ Kad daiktavardis *pažolė* neįtrauktas į žodynus, papildymų kartoteką, gali būti ir apsirikimas – LKŽe fiksuotasrieveiksmis *pažoliais*.

²⁴ Tik kontekste paaiškėja, kad darinys *prierūkis* darybos opoziciją sudaro su daiktavardžiu *rūkas*, o ne su veiksmožodžiu *prirūkti*.

keliuku A72. Su priešdėliu *už-* sudarytu vediniu *užsapis* (: *sapnas*) pavadinama tai, kas yra už sapno: *Gerai pasirausę savo, o ir kitų <...> piliečių tamsiuose užsapnių urveliuose* KE180.

1.3. Iš 72 lietuvių rašytojų kūrinuose rastų dūrinių naujadarų 63 yra su antruoju daiktavardiniu dėmeniu²⁵. Tai determinatyviniai dūriniai – jų pirmuoju dėmeniu susiaurinamas (patikslinamas) antruoju reiškiamas dalykas – iš esmės tokių darinių reikšmė lygi žodžių junginio reikšmei (daugiau žr. Urbutis, 2009: 49–51), pvz.: *badavietė* „bado vieta“, *sielaspengsmis* „sielos spengsmas“, *žodžiagarsis* „žodžio garsas“. 28 dūrinių pirmuoju dėmeniu eina daiktavardis: *badavietė, bobkalnis, drambliakojis, driežauodegis, gaidponis, garsasiūlis, krišnosparnis, krūtinplaukiai, langastiklis, mėšlajūrė, migdolmedis, obelžiedis, siūlagarsis, siūlažmogis, smėlkelis, šiknaskylė, šūdmėsė, veiksmožmogis, vidurkaktis, vilklaikis, voraklynis, žmoggyvis, žmogpaukštis, žodžiagarsis, žvaigždėraštis*²⁶, *žvilgsniašūdis*, tais pačiais dviem daiktavardžiais (*siela* ir LKŽPK pateiktu daiktavardžiu *spengsmas*) remiasi dūriniai *sielaspengsmis* ir *spengsmasielis*.

21 dūrinio su antruoju daiktavardiniu dėmeniu pirmasis dėmuo remiasi būdvardžiu: *aukštakilmis, -ė; girtadienis; girtanaktis; ilgapimpis; karštvandenis; kiaurašiknis, -ė; klaidkelis; klišauodegis, -ė; kombinuotpašariai; kvailafilmis; kvaišgalvis*²⁷, *-ė; rausvaakis, -ė; silpnakiaušis; skersponis; skystagarbanis, -ė; slaptagarsis; stambianosis, -ė; švelnialiežuvis, -ė; šventlaikis; šviesmiegis; tvirtanugaris, -ė*.

Kitų tipų dūrinių yra vos po keletą: veiksmožodžiais remiasi pirmasis dūrinių *praplėštgerklis, -ė; šikdarbis* ir *varvaklynis* dėmuo, iš įvardžio ir daiktavardžio sudarytas dūrinys *saviparodija*, išrieveiksmio *aukštyn* ir daiktavardžio *koja* – *aukšynkojis*, iš skaitvardžio ir daiktavardžio – *devynbėdis, -ė*; iš prielinksnio *tarpa* ir daiktavardžio *erdvė* sudarytas dūrinys *tarpuerdvis*; sunku pasakyti,rieveiksmiu *pusiau* ar daiktavardžiu *pusė* remiasi dūriniai *pusministris* ir *pusvadis*, o dūrinio *pirstmergė* pirmasis dėmuo sudarytas iš ištiktuko.

Keletas dūrinių turi vieną nelietuvišką dėmenį: iš lotynų kalbos žodžio *ego* ir *manija* sudarytas daiktavardis *egomanija*, dūrinio *hipererdvė* pirmuoju dėmeniu eina dalis *hiper-*, rodanti normos viršijimą (TŽŽ 299), dūrinio *judologas* antrasis dėmuo remiasi dėmeniu *-logas*, nurodančiu žmogų, kuris tyrinėja pirmuoju dėmeniu nurodytą sritį, o naujadaro *karvalogija* antrasis dėmuo *-logija* nurodo ryšį su mokslu (apie *-logas, -logija* žr. TŽŽ 444).

²⁵ „Didžiausios sudurtinių daiktavardžių dalies antrasis sandas remiasi daiktavardžiais ir tik maždaug kas penkto – veiksmožodžiais“ (Keinys 1999: 69), taigi naujadarai ši polinkį patvirtina.

²⁶ BŽa pateiktas analogiškos darybos dūrinys *žvaigždėlapis*.

²⁷ Veikiausiai dūrinio pirmasis dėmuo remiasi būdvardžiu *kvaišas, -a*, nors neatmestina, kad galėtų būti siejamas ir su veiksmožodžiu *kvaišti*.

9 dūrinių antrasis dėmuo remiasi veiksmožodžiu, iš jų 7 dūrinių – *dievomaiša*, *kojatrypis*, *kvapadirbys*, *šiknalupis*, *šiknalindys*, *šūdmalė*, *žmogšaudys* – pirmasis dėmuo daiktavardinis. Greičiausiai prievėksmiai *gražiai*, *naujai* remiasi dūrinių *gražiačiulbis*, *-ė*; *naujažudys*, *-ė* pirmasis dėmuo, nors neatmestina, kad jie galėtų būti siejami ir su būdvardžiais *gražus*, *naujas*.

Daiktavardžių dūrinių (pirmiausia iš dviejų daiktavardžių) leksinė reikšmė visai aiški tada, kai ji maždaug sutampa su darybine reikšme. Determinatyvinių dūrinių su antruoju daiktavardiniu dėmeniu pirmasis daiktavardinis dėmuo dažnai nurodo priklausymą: *krūtinplaukiai* „krūtinės plaukai“ (*po jo juodus krūtinplaukius dabar gosliai klaidžiojo balta Eufemijos ranka* SR145); *langastiklis* „lango stiklas“ (*visiškai aptraukti virtuvės langastikliai* EK155); *migdolmedis* „migdolo medis“ (*Norėčiau stebėti, kaip <...> rankoje pražysta migdolmedžio lazda* GD83); *obelžiedis* „obelis žiedas“ (*prisidegęs giliai užtraukė dūmo, kartu su obelžiedžių kvapu* DD182); *veiksmožmogis* „veiksmo žmogus“ (*Visi bedieviai įnirtingai įrodinėja Dievo egzistenciją. Veiksmožmogis* K384); *žodžiagarsis* „žodžio garsas“ (*tuos žodžiagarsius gali vienuoj kartoti kaip „Tėve mūsų“* K142–143); *medžiaga* (*smėlkelis* „smėlio, smėlingas kelias“ – *Ant kalvos išsiskyrusios smėlkelio atšakos netrukus vėl susieina* K399) ar vietą (*vidurkaktis* „kaktos vidurys“ – *klausiamai pakėlęs antakius vidurkaktyje ir žvelgdamas* SR112). Tiesioginę leksinę reikšmę dažniausiai turi ir dūriniai su pirmuoju būdvardiniu ar įvardiniu dėmeniu (1), taip pat dūriniai su antruoju veiksmožodiniu ir pirmuoju daiktavardiniu dėmeniu (2):

(1) *karštvasandis* „karštas, virintas vanduo“ (*Didžiapilviam puodelyje raudonėliai atsakingai uždažo karštvasandį* EK11); *kvailafilmis* „kvailas, lėkštas filmas“ (*žiūrėti kokį kvailafilmį „Cinamone“* EK122); *kombinuotpašariai* „kombinuotieji pašarai“ (*Na, tu kombinuotpašarių negaus, ir tegu juo bala!* A291); *skystagarbanis*, *-ė* „kas retomis, skystomis garbanomis“ (*O visa kita, skystagarbani mano, visa kita – laisvė!* K392); *saviparodija* „savęs parodijavimas, pasišaipymas iš savęs“ (*pavirsti savo priešybe, negabia saviparodija ar <...> išsigimėle?* K314);

(2) *dievomaiša* „dievų (su)maišymas, skirtingų dievų išpažinimas“ (*Nesibaimindami būti apkaltinti dievomaiša, pabandykim* K331); *žmogšaudys*, *-ė* „kas šaudė (žudė) žmones“ (*–Aš nesprogsiu, kol tu, žmogšaudy, neparodysi, kame pakasei mano brolių!..* TV179); *kvapadirbys*, *-ė* „kvepalų gamintojas“ (*Ji kvėpėjo. <...> pro visą tobulo kvapadirbio šarvą plonom adatėlėm sugebėjo prasiskverbti <...> jos pačios kvapas* KN62 – pastarajame pavyzdyje kartojami šaknį *kvap-* (*kvėp-*) turintys žodžiai, tarp jų ir naujadaras).

Naujadarai *skersponis*, *gaidponis* veikiausiai turi panašią reikšmę kaip žodynų fiksuotas žodis *pusponis* („nedidelis, menkas ponas“ LKŽe). Adresato dėmesį atkreipia kelių dūrinių su antruoju dėmeniu einančiu daiktavardžiu *ponas* kartojimas, pvz.: *Kad nors tikri ponai būtų, o dabar tik pusponiai, skersponiai ar gaidponiai* BLB242.

Kai kurie naujadarai turi perkeltinę reikšmę – laikytini metaforiniais, metoniminiais dūriniais, pvz.: reikšmė „blogi dalykai“ pavartoti dūriniai *mėšlajūrė* ir *šūdmėsė* (*atsainiai suptis ant aukštų gyvenimo mėšlajūrės bangų* K387; *o vietinė šūdmalė primalė šūdmėsės* K368); keletas dūrinių žymi žmogų ir kartu tam tikrą jo savybę – *šiknalindys* „padlaižys“ (*Kai šiknalindžiai susiduria su Karaliaus abejingumu* UR83); *tvirtanugaris*, -ė „nepalenkiamas, užsispyręs žmogus“ (*Neperkalbamas tvirtanugaris* KE61) ir *varvaklynis* „jaunas, nepatyręs žmogus“ (*mat jisiai, varvaklynis, rinktusi poeziją* K174). Tik kontekste paaiškėja, kad naujadaras *šiknalupis* kūrinyje vartojamas reikšmė „dviratis“: *Atremtas į prieangį, stovėjo tiktai šiknalupis, kitų dviračių dar nė vieno nesimatė* I179. Tam tikras garsas įvardijamas perkeltinę reikšmę turinčiais dūriniais, kurių dėmenys remiasi šaknų *siel-*, *gars-*, *speng-* žodžiais: *sédint*, *stovint*, *dykinėjant* – *staiga garsas. Garsasiūlis. Siūlagarsis. Sielaspengsmis. Spengsmasielis* K123. Dūrinys *šiknaskylė* veikiausiai turi reikšmę „prasta vieta“ – taip personifikuotas Vilnius (*Birontas, visiškoj, visiškoj Vilniaus šiknaskylėj, miesto prarytas, sukramtytas ir suvirškintas* SR1190), perkeltinę reikšmę „žvaigždžių išsidėstymas“ turi dūrinys *žvaigždėraštis* (*mums visas pasaulis dar buvo kosmosas ir mūsų žvaigždėraščiai šitą liudija* KN122), nemalonus žvilgsnis pavadintas dūrinium *žvilgsniašūdis* (*Apie tokius sakoma: „Pažvelgė – kaip žvilgsniašūdį ant veido uždrėbė“* K287). Kitų naujadarų vartosenos pavyzdžiai: *gumbus* [vadino] – *badavietėm* KE171; *žmonės juos kažkodėl vadina girtaisiais bobkalniais* KE230; *tas drambliakojis tedavė man vienui vieną <...> pamoką* KE174; *Atsirado visokių rupūžgalvių, driežauodegių ir skeltanagių* KR16; *Pasirodo, tiesiog pasitaiko juodųjų laiko skylių ir per nelaimę minėtas personažas į vieną iš tokių vilklaikių įkrito* EK97; *Pavyzdžiui, voraklyniai nusimezga kojines* KE212; *Tai <...> nejautros subjauroti žmoggyviai, tačiau jiems irgi skauda* K207; *Nesvarbu, kas jis būtų – lieptelis, žmogpaukštis, slaptasparnis²⁸ angelas ar kentauras* K249–250. Naujadaras *siūlažmogis* yra ankstesniame sakinyje pavartoto darybos pamatu einančio žodžių junginio atitikmuo, pakartojimas: *Vis dėlto už trečios salelės išvydo dar vieną padarėlį. Tai buvo siūlo žmogutis. <...> Siūlažmogio judesiukai kėlė užuojautą* KE216.

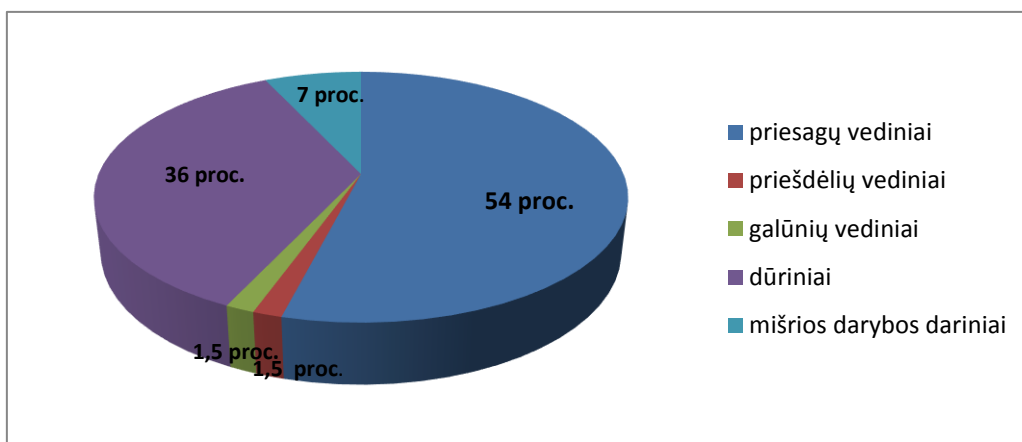
1.4. Keletas naujadarų (*neišmylejimas, nesybė, neišreiškiamumas*) laikytini dariniais su nenusistovėjusia darybos pakopų sistema. Į visų darinių sudėtį įeina priešdėlis *ne-* ir pačios dariosios veiksmazodžių ir vardažodžių abstraktų priesagos *-imas* bei *-umas*, su kuriomis sudaromi potenciniai dariniai (žr. Urbutis 2009: 316–317). Taigi naujadarai *neišmylejimas, nesybė, neišreiškiamumas* (priklausomai nuo pasirinktos darybos opozicijos) galėtų būti laikomi priešdėlio *ne-* arba priesagų *-imas, -ybė, -umas* vediniais: *neišmylejimas* (: *išmylejimas / neišmyleti*), *nesybė*

²⁸ Apie šį būdvardį žr. 2.5.

(: *esybė / nesu*), *neišreiškiamumas* (: *išreiškiamumas / neišreiškiamas*). Naujadarų vartosenos pavyzdžiai: *Pamilusios savo **neišmylėjimą*** KE32; *Norite pasakyti, kad tos **nesybės** iš tiesų egzistuoja?* KE36; *lieka tik skėstelt rankomis <...> pajutus tos paskirties **neišreiškiamumą*** K106.

2. BŪDVARDŽIŲ NAUJADARŲ DARYBOS IR SEMANTIKOS YPATUMAI

Tirtuose tekstuose rasti 123 **būdvardžių** naujadarai: 66 priesagų vediniai, 2 priešdėlių vediniai, 2 galūnių vediniai, 44 dūriniai, 9 naujadarai laikytini mišrios darybos dariniais (žr. 3 pav.).

3 PAV. Būdvardžių naujadarai

Beveik visi dariniai (98 proc. visų darinių) remiasi žodynų fiksuotais pamatiniais žodžiais.

2.1. Priesagų vediniai. Būdvardžių naujadarų didžioji dalis (54, t. y. 82 proc. visų priesagų vedinių) yra panašios bei būdingos ypatybės priesagos *-iškas*, *-a* vediniai²⁹ – su šia priesaga sudarytų naujadarų daugiausia visų autorių kūrinuose. DLKG (2005: 207) teigiama, kad su priesaga *-iškas*, *-a* „būdvardžiai dažniausiai daromi iš neišvestinių daiktavardžių, rečiau iš vedinių ir sudurtinių žodžių“. Šis tyrimas parodė, kad naujadarai su priesaga *-iškas*, *-a* yra išvesti iš įvairios morfeminės sudėties daiktavardžių – gyvų ir negyvų daiktų pavadinimų, bet dažniausiai remiasi asmenvardžiais ir turi perkeltinę panašumo reikšmę (žymi „kaip kieno“) arba turi reikšmę „būdingas, įprastas tam, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“: *adamsiškas*, *-a*

²⁹ Dabartinėje lietuvių kalboje priesagos *-iškas*, *-a* būdvardžiai paprastai žymi panašumą, o seniau (XVI–XVII amžiaus raštuose) dažniausiai žymėjo posesyvumą (Ambrazas 2011: 82).

(: *Adamsas* „būdingas Adamsams“); *breigeliškas*, -a (: *Breigelis* „būdingas Breigeliui, kaip Breigelio“); *borchesiškas*, -a (: *Borchesas* „būdingas Borchesui, kaip Borcheso“), *brazauskiškas*, -a (: *Brazauskas* „kaip Brazausko“); *čiurlioniškas*, -a; *dekartiškas*, -a; *donelaitiškas*, -a; *dostojevskiškas*, -a; *džeksoniškas*, -a; *empedokliškas*, -a; *faustiškas*, -a; *frankenšteiniškas*, -a; *gavenavičiškas*, -a; *hemingvėjiškas*, -a; *karamazoviškas*, -a; *kudirkiškas*, -a; *majakovskiškas*, -a; *sartriškas*, -a; *sokratiškas*, -a; *švėgždiškas*, -a; *tarkovskiškas*, -a; *tarvydiškas*, -a; *vangogiškas*, -a. Visi gana aiškias reikšmes turintys priesagos -iškas, -a naujadarai³⁰ eina epitetais, padeda žymimą dalyką apibūdinti trumpiau, glaudina tekstą, pvz.: *Ir kalbu ne tik apie adamsišką kūrėjų „šeimynėlę“* EK40; *Šiandien brolis Astijus atrodo oriai: pasidabruoti smilkiniai, <...> išlakus, beveik brazauskiškas stotas* EK138; *breigeliško vaiskumo žiemą* K255; *demonstruojant novelės finalas ne dostojevskiškas, veikiau kafkiškai³¹ borchesiškas* KE79; *prablėsusios čiurlioniškos spalvos* K339; *donelaitišką [posakį] „Vargsim“ reiktų pradėti spausdinti ant visų litų banknotų* DD190; *džeksoniškus strėnų traukulius* K336; *Empedokliškas pasaulio kūrimas(is) tęsiasi* K79; *Pirmojo tipo materialistų laukia faustiškasis kelias* K227; *vaizduotė kaipmat pradeda kurti jų būsimo gyvenimo scenarijų – su bankrotais, <...> psichiatrijos ligoninėmis ir frankenšteiniškomis plastinėmis operacijomis* DD88; *Bėga strazdanotas berniukas su povu virš galvos, <...> tokiu <...> gavenavičišku* K345; *ištraukti hemingvėjišką žuvį* K473; *Tada lengva ranka dalijamos indulgencijos <...> karamazoviškajam [postulatui] viskas leista* K28; *esama dar ir kudirkiško idealizmo* EK46; *Viza į mano majakovskišką pasą šlepteli būtent lapkričio 9-ąją* KN157; *Landertingeris pajuto pancerišką smūgį keliu į pilvą* UR67; *visai paprastučiai dalykai slypi paskališkajame [posakyje] „Pažinti, kad pamiltum, mylėti, kad pažintum“* K102; *išgirdo radauskiškos jūros ošimą* K145; *rembrantiškų atspalvių* K318; *sokratiškojo sąmoningumo klausimas* K54; *gal tik Čiurlionio meditacijos vertos švėgždiškųjų [meditacijų]* K230; *primenantis tarkovskišką zoną* K232; *Tarp tarvydiškos išminties žemių tvarkymo, kumečių kvailumo* SR47–48; *su manimi turėtų keliauti ir šiaudinė, kažkada Vepriuose vangogiška vadinama, skrybėlė* GD262. Prie šių būdvardžių šliejasi naujadaras *bembiškas*, -a, sudarytas iš tikrinio daiktavardžio – stirniuko vardo *Bembis*: *jį tiesiog įsiunta, pašoka, jau stovi netvirtai ant savo bembišku stirnelės koju* DD49.

Kai kurie naujadarai išvesti iš bendrinių žodžių, įvardijančių asmenis, gyvus padarus ar mitines būtybes: *baziliskišką*, -a (: *baziliskas*); *dendišką*, -a (: *dendis*); *eržilišką*, -a; *generolišką*, -a; *gurvoulišką*, -a; *kentaurišką*, -a; *kipšiukišką*, -a; *laisvūnišką*, -a; *manekenišką*, -a; *monstrišką*, -a; *šventakuprišką*, -a; *vorgyvišką*, -a (: *vorgyvis*³²). Du priesagos -iškas, -a

³⁰ Dar labiau išskiriant, pabrėžiant, vartojama ir naujadarų įvardžiuotinių formų.

³¹ Apie prieveiksmių naujadarus žr. 4 skyrių.

³² DLKŽ, LKŽ_e pateiktas tik pamatiniu žodžiu einančio dūrinio *vorgyvis* darybinis variantas *voragyvis*, turintis jungiamąjį balsį.

būdvardžiai remiasi potenciniais pamatiniais žodžiais: *terbakrauskiškas*, *-a* (: **Terbakrauskis*); *vištaprotiškas*, *-a* (: **vištaprotis*)³³. Vienų naujadarų reikšmės galima suprasti net be konteksto, pvz.: *eržiliškas*, *-a* „kaip eržilo, būdingas eržilui“; *generoliškas*, *-a* „kaip generolo“; *šventakupriškas*, *-a* „būdingas šventakupriui“, kitiems (kurių pamatinis žodis retesnis, pvz., *baziliskišką* „būdingas baziliskui“) reikia konteksto. Visi *-iškas*, *-a* naujadarai eina įvairios semantikos daiktavardžių epitetais, pvz.: *nė drąsiausiose baziliskiškose klejonėse neįsivaizdavo* SR217; *Anksčiau mojavai subtiliai nulakuota dendiška lazdele* K167; *jos sūnėnas skeleidė kažkokį keistą, itin stiprų eržilišką žavesį* SRII116; *Jis pasižymėjo generolišku kūno sudėjimu* UR49; *jo guruoliška klausą jau ima aižėti, nepakeldama šio galingo tylesio* K351; *poezijos kentauriškoji doasia* K248; *sąmonėje sukirba kipšiukiška mintis* K152; *Keistas provincialumo ir manekeniško stiliaus derinys* EK144; *įgauna juokingus, išsigimusius arba monstriškus pavidalus* K247; *buka, šventakupriška pareiga* K392; *Supratau, kad pirmas žingsnis į meno pasaulį – išlaužti terbakrauskišką styl“ą* EK152; *jai nieko nereiškę <...> kišti tą savo vištaprotišką trigrašį* SRII26; *vorgyviška prigimtis pajunta* KE230.

Grupė priesagos *-iškas*, *-a* naujadarų remiasi konkrečios arba abstrakčios reikšmės negyvų daiktų pavadinimais ir turi darybinę reikšmę „būdingas, įprastas, priskiriamas pamatiniu žodžiu pasakytam daiktui, susijęs su tuo daiktu“, pvz.: *arkadiškas*, *-a*³⁴ (: *arkada*); *burtaziškas*, *-a*; *gelmenišką*, *-a*; *gyvsidabrišką*, *-a*; *labirintišką*, *-a*; *mantrišką*, *-a*; *nekrofilišką*, *-a*; *pieštukišką*, *-a*; *pinkliškas*, *-a*; *rachitišką*, *-a*; *sausainišką*, *-a*; *slibinišką*, *-a*; *visatišką*, *-a*. Daugumos naujadarų reikšmė aiški ir be platesnės leksinės aplinkos (*gyvsidabrišką*, *-a* „kaip gyvsidabrio, būdingas gyvsidabriui“, *labirintišką*, *-a* „kaip labirinto“ ir pan.), kai kurių reikšmei suprasti reikia konteksto, pvz., *arkadišką*, *-a* „su arkadomis“. Kai kurie *-iškas*, *-a* būdvardžiai ir jais apibūdinamų daiktavardžių junginiai yra sinonimiški lyginamiesiems posakiams³⁵, plg. *labirintiška vieta – vieta [paini] kaip labirintas*, *mantriškasis poezijos aspektas – poezijos aspektas* [kartojamas ir darantis poveikį] *kaip mantra*, *rachitiškos kojos – kojos [kreivos] kaip rachitiko* ir pan. Naujųjų leksemų vartojimo pavyzdžiai (visi *-iškas*, *-a* būdvardžiai eina epitetais), pvz.: *jo arkadišką sodą ne tik visuomet būtų gyvas* SR26; *Tokių burtaziškių posmų* K143; *Kalbėsenos atspalviai visuomet turi tiesioginį ryšį su gelmeniškuoju žmogumi* K89; *Ta pati gyvsidabriška prigimtis* DK90; *Ji buvo įsikūrusi kažkokiame labirintiškoje vietoje* EK64; *jo nekrofilišką vienvėdį* K391; *savo pieštukišką galiuką hirudai padažo <...> ir paišo* KE234; *Prie merginos stabtelėjo rachitišką kojų šunelis* KE190; *antkapiai darė kur kas didesnę įspūdį nei Velykų salos moai*.

³³ Daiktavardžiai *terbakrauskis*, *vištaprotis* žodynuose nefiksuoti, bet vartosenos pavyzdžių su jais esama ir kalbos vartotojams jie iš esmės suprantami, pvz.: *išdaigos dar iki pirmųjų gaidžių išgaravusios, o Terbakrausko pravadė jį iki pat kapo duobės atsekusi* DLKT; *Koks vištaprotis parengė šį testą? G.*

³⁴ ND pateiktas šio naujadarų darybinis sinonimas *arkadinis*, *-ė*.

³⁵ „Ir palyginimui, ir metaforiniam epitetui <...> gali būti skiriami pasakymai su tam tikrais daiktavardinio būdvardžio pažymintais ar atitinkamų priveiksmių aplinkybėmis, pvz.: *Raganiška boba*“ (Župerka 2012: 60).

Žinoma, kiek sausainišką [antkapių stilių], nes kapinės pačioje Lietuvoje buvo atpratinusios rasti tokį elegantišką stilių tokioje vietoje KN172; ne *visatiškasis*, o žmogaus proto lygmens *tobulumas* K143; prisiliečiama prie *mantros*, prie *mantriškojo* <...> poezijos aspekto K270 (pastarajame pavyzdyje adresato dėmesį atkreipia šaknies *mantr-* žodžių kartojimas). Perkeltinę reikšmę turi naujadaras *slibiniškas*, *-a* – šiuo būdvardžiu apibūdinama viską praryjanti liepsna (*slibiniškon laužo gerklėn* K349).

Esama būdvardžių naujadarų, sudarytų su kitomis priesagomis, pirmiausia su *-a* priesaga *-inis*, *-ė*. „Būdvardžių darymas su priesaga *-inis* yra ne tik gyvas, bet ir plačiai paplitęs dabartinės lietuvių kalbos reiškiny“ (Kniūkšta 1976: 7). Visi iš savo kilmės ir tarptautinių žodžių (būdvardis *kaktomušinis*, *-ė* remiasirieveiksniu *kaktomuša*, visi kiti – daiktavardžiais) išvesti naujadarai turi panašumo reikšmę – jų darybinė reikšmė „toks, kaip tas daiktas, kurį rodo pamatinis žodis“, „toks, kaip tas pats dalykas to, ką rodo pamatinis žodis“ (žr. Kniūkšta 1976: 73–75): *akimirksninis*, *-ė* „kaip akimirksnis, trumpas“ (*Akimirksninė reminiscencija* K417); *geriatrinis*, *-ė*³⁶ „senatvinis, *-ė*“ (*Asistentas Davidas diplomatiškai nieko nesako apie tokį ūmų sentimentalus geriatrinio pykčio priepuolį* DD125); *likiminis*, *-ė* „kaip likimo (nenuspėjamas?)“ (*įsisąmonintos likiminės patirtys* K284); *kaktomušinis*, *-ė*³⁷ „daromas labai greit, stačia galva, užsispyrusiai“ (*jų kasdieniai rūpesčiai daug svarbesni už tuos oželių kaktomušinius reikaliukus* GD24), *marazminis*, *-ė* „kaip esant marazmui, kvailas“ (*marazminė idėja* KE34). Darinys *mesianistinis*, *-ė* („susijęs su mesianizmu“³⁸) veikiausiai remiasi potenciniu pamatiniu svetimos kilmės žodžiu *mesianistas*: *Ir nenustosime rėkti, kol nesuvoksime savo visavertiškumo*³⁹ ir gal net išskirtinės, *mesianistinės vietos šiame pasaulyje* LM119. Būdvardis *sacharininis*, *-ė* priartėja prie kokybinės ypatybės būdvardžių, nes turi reikšmę „(pernelyg) saldus“: *Nebesiklausau kalbų, tuo labiau brolių, primenančių Frankonius, sacharininio dainavimo* EK144.

Vienas kitas naujadaras sudarytas su kitokiomis priesagomis: gausingą pamatinių reiškiamų ypatybių turėjimą (LKG 1965: 556–557) žymintys potenciniais dariniais laikytini priesagos *-ingas*, *-a* vediniai *kirminingas*, *-a* „gausus kirminų“; *slyvingas*, *-a* „gausus slyvų“; iš veiksmazodžių su priesaga *-lus*, *-i* sudaryti iš veiksmo rezultato kylančią ypatybę reiškiantys būdvardžiai *dužlus*, *-i* „dūžtantis“; *stinglus*, *-i* „(su)stingstantis“; priesagos *-uotas*, *-a* vedinys *šabakštynuotas*, *-a* „pilnas šabakštytų“, reiškiantis turėjimą pamatiniu žodžiu įvardijamų daiktų; nedarios priesagos *-uoklis*, *-ė* (žr. LKG 1965: 577) vedinys *pašaipuoklis*, *-a* „kuris šaiposi, mėgsta

³⁶ Plg *geriatrija* „Medicinos mokslų šaka, tirianti senėjimo priežastis ir reiškinius, senatvės ligas, jų gydymą ir profilaktiką, siekiant sustabdyti ankstyvą senėjimą. Kaip savarankiška šaka susiformavo XIX a.“ Lietuvos Respublikos terminų bankas. Prieiga internete: <http://terminai.vlkk.lt/pls/tb/tb.search> (žiūrėta 2017 m. liepos–rugpjūčio mėn.).

³⁷ Naujadaras *kaktomušinis*, *-ė* laikytinas BŽa fiksuoto būdvardžio *kaktomušiškas*, *-a* darybinis sinonimu.

³⁸ Apie *mesianizmas* žr. TŽŽ 471.

³⁹ Apie jį žr. 1.1.

pasišaiipyti“. Naujadarų reikšmė (ir kalbos dalis) paaiškėja žodžių junginyje ar sakinyje, pvz.: *ant savo veido, ant trūkčiojančio, kirminingo*, <...> *prikimšto pamažėl krutančių inkštirų* K367; *Tas ruduo buvo ilgas, šiltas ir labai slyvingas* TG27; *Jis ant vandens nuogas guli. Į abi puses ištiesęs rankas. Tarsi pasiduoatų. Prieš šį dužlų stinglumą*⁴⁰ VP128; *atsisukant į žvilgsnio ir rankų nuzulintus baldus. Stinglius, nebylius* VP29; *Virš kalnų kitame slėnio gale – debesiukas, stingliame ore dūmai beveik nesisklaido* VP70; *jos pašaiipuoklės seserys* SR1124. Naujadaras *šabakšynuotas*, -a sudarytas pagal analogiją su greta pavartotais tos pačios priesagos žodynų fiksuotais vediniais *akmenuotas*, -a, *krūmuotas*, -a: *buvo vien Naujokų ganyklos: akmenuotos, krūmuotos, šabakštynuotos*, – *vienas vardas, kad ganyklos* TG72.

2.2. Priedėlių vediniai. Dariam priedėlio *be-* vedinių iš daiktavardžių tipui (žr. LKG 1965: 590) priklauso naujadarai *benuotolis*, -ė (: *nuotolis*) „neturintis nuotolio“ ir *bepalatis*, -ė (: *palata*) „neturintis palatos“. Šie būdvardžiai sudaryti pagal analogiją su greta pavartotais tokios pat darybos žodynų fiksuotais vediniais *begarsis*, -ė; *bekryptis*, -ė; *bevietis*, -ė – naujadarų leksinę reikšmę paryškina ir adresato dėmesį patraukia analogiškos darybos darinių kartojimas: *tai, kas atrodė jau prarasta amžiams, ūmai išnirtų iš pilkos begarsės benuotolės bekrypės miglos* GD364⁴¹; *skyrius buvo perpildytas, o mūsų, tokių beviečių ir bepalačių, buvo gal dvidešimt* TV167.

2.4. Galūnių vediniai: iš veiksmažodžio *grimzti* su galūne -us, -i sudarytas žodynų nefiksuotas būdvardis *grimzdus*, -i „į kurį grimztama“ (*spalio naktys gilios ir grimzdžios* B114), su galūne -as, -a sudarytas vedinys *nepasotas*, -a (: *nepa(si)sotinti*) „nepasotinamas, neprivalgantis“: *Netrukus vėl sulėkė tie nepasotos ereliai* KR129⁴².

2.5. Dūriniai. Lietuvių kalboje būdvardžių dūriniai paprastai turi „aiškiai nuo abiejų dėmenų priklausomą leksinę reikšmę“ (LKG 1965: 591) ir dažnai yra su vardažodiniu (daiktavardiniu ar būdvardiniu) antruoju dėmeniu. Tokių dūrinių pirmuoju dėmeniu dažniausiai eina žodis, susijęs su daiktavardžiu (antruoju dėmeniu) kaip jo pažymins (žr. LKG 1965: 596; DLKG 2005: 229). Lietuvių rašytojų kūrinuose rasti 44 būdvardžių dūriniai, iš jų 42 yra su antruoju daiktavardiniu dėmeniu. Dažniausiai dūrinių pirmasis dėmuo yra būdvardinis. Jie rodo antruoju dėmeniu žymimo daikto išsiskiriančią ypatybę, pasako, ką tas

⁴⁰ Apie jį žr. 1.1.

⁴¹ Leonardo Gutausko kūrinėje tarp vienerūšių pažyminių kabelis nededamas.

⁴² Tikrai pasakyti, kad tai ne priedėliu einantis daiktavardis, sunku (su šiuo dariniu rastas tik vienas pavyzdys).

daiktas turi ypatinga (daugiau žr. LKG 1965: 596–597; DLKG 2005: 229): *didžiakilpis*, -ė, *didžiapautis*, -ė⁴³; *liūdnaakis*, -ė; *mėlynkėlnis*, -ė; *minkštalūpis*, -ė; *murzinanosis*, -ė; *pilkakaklis*, -ė; *plačiašnervis*, -ė; *putliakrūtė*; *raudonkailis*, -ė; *raudonplytis*, -ė; *raudonmūris*, -ė; *raudonšvarkis*, -ė; *rausvašonis*, -ė; *skaidriaplunksnis*, -ė; *slaptasparnis*, -ė; *žaliadugnis*, -ė; *žaliasielis*, -ė; *žaliažvilgsnis*, -ė; *žilakuokštis*, -ė. Kai kurių dūrinių leksinė reikšmė sutampa su darybine reikšme, pvz.: *didžiakilpis*, -ė „kuris didelėmis kilpomis“ (*Mazgai labai įmantrūs, didžiakilpiai* KE47); *pilkakaklis*, -ė „kuris pilku kaklu“ (*Pilkakaklis kovas. Doroja balkone batono riekę* K284); *rausvašonis*, -ė „kurio šonai rausvi ar raudoni“ (*Prisiyrusi prie rausvašonės laukinės kriaušiuokės* KE215). Būdvardžiais apibūdinami įvardyti ar numanomi konkrečius dalykus reiškiantys daiktavardžiai, pvz.: *Yra tokių, kurie stovi ant kalvos, įsirežę, didžiapaučiai*, o visas pasaulis – karvių banda po kojom LM79; *sulaikė tik liūdnaakis šeimos galva* SR82; *Du mėlynkėlniai milicininkai bevaikščiojo po miestelį* TV167; *paskolindavo mane ir vežimėlį tų murzinanosių plepių mergaičių pulkeliui* GD20; *plačiašnervis veršių šerikas* K401; *toks jau tos putliakrūtės virvelinukės būdas* KE149; *stengiasi ant palangės užkelti nusipenėjusių raudonkailę katę* K363; *atsirėmęs į raudonplytį kaminą* K353; *į raudonmūrius gimdymo namus* K396; *išgirsta krizenant už krūmo kažkokį raudonšvarkį žmogelį* K305; *Todėl aną kantrųjį akmenį dievaitis pavertė skaidriaplunksniu vilties paukščiu* KR23; *Nesvarbu, kas jis būtų – lieptelis, žmogpaukštis⁴⁴, slaptasparnis angelas ar kentauras* K250; *kaip barmenas į aukštą stiklinę <...> iš molinio qsočio šliukšteli šalto vandens ir žaliadugnė stiklinė nusidažo balzguna pieno rūko spalva* VP14; *kvailai strypčioja ne žilakuokštis senis, bet naivus Holioudo komedijos herojus* KE150. Kai kurių dūrinių leksinė reikšmė nutolusi nuo darybinės, pavyzdžiui, būdvardis *minkštalūpis*, -ė, kuriuo apibūdinamas personifikuotas liūdesys, vartojamas perkeltine reikšme „neskaudinantis, neslegiantis“ ([liūdesys] *Lengvas, minkštalūpis, nemaudžiantis. Su kūrybingo ilgesio ženklais* K285); būdvardžiu *žaliasielis*, -ė turinčiu reikšmę „kuris žalios spalvos“, apibūdinamas jūros dugnas ir laukas (*Ir staiga iš tos žaliasielės jūros dugno* K321; *tūkstančiai skaidrių papūgėlių, trumpam plykstelėjusių virš žaliasielio lauko* K322), o būdvardis *žaliažvilgsnis*, -ė turi reikšmę „kuris žalių akių“ (*saulėtekis, žaliažvilgsnė moteris* K295).

Dūriniai *dryžuotarėmis*, -ė; *gražiašypsniis*, -ė; *įvairialiepsniis*, -ė; *įvairiaplanis*, -ė; *plačiadūšis*, -ė; *plačiaširdis*, -ė; *plačiašypsniis*, -ė; *prastakilmis*, -ė turi darybinę reikšmę „turintis tai, pasižymintis tuo, ką rodo antrasis dėmuo, apibrėžiamas pirmojo“ (DLKG 2005: 230). Vienų dūrinių leksinė reikšmė iš esmės sutampa su darybine reikšme, pvz., *dryžuotarėmis*, -ė „kuris dryžuotais rėmeliais“ (su *dryžuotarėmiais akinukais* K453; *nustebusiomis akimis stebėjo tą*

⁴³ Manoma, kad dūrinių *didžiakilpis*, -ė ir *didžiapautis* pirmasis dėmuo remiasi būdvardžiu *didelis*, -ė, o ne *didis*, -i (apie semantinio ir formalaus pamatavimo nesutapimą žr. Urbutis 2009: 101).

⁴⁴ Apie jį žr. 1.3.

įvairialiepsnį švytėjimą GD113; *Jie* [rašytojai] *ten gyvena pakankamai įvairiaplanį alternatyvųjį gyvenimą* KN129; [vyriškis] *Plačiašypsnis, retos padermės* K416; o *prastakilmiai nugalėtojai siautėjo kaip senovės barbarai* GD120), kiti dūriniai turi perkeltinę reikšmę (metaforiška vartosena), pvz.: *gražiašypsnis, -ė* „malonus, šviesus“ (*skubu papasakoti keistą ir gražiašypsnį ispūdį, kurį sukėlė viena užsienio radijo laida* K253); *plačiadūšis, -ė* „kuris atviras, atlapaširdis“ (*jo vyrai vienas po kito kapituliavo prieš tą plačiadūšį bezdalių* SR1147); *plačiaširdis, -ė* „kuris didelės širdies“ (*plačiaširdės meilės pardavėjos* SR45).

Būdvardžiai *apvalažandis, -ė*⁴⁵ („kurio forma panaši į žandus“); *putliažandis, -ė* („kurio forma panaši į putlius žandus“); *rantytanosis, -ė* („kuris turi rantytą nosį“)⁴⁶ turi darybinę reikšmę „panašus į daiktą, kurį rodo antrasis dėmuo, apibrėžiamas pirmojo“. Ir šie naujadarai eina epitetais, pvz.: *ji* [mergina] *visiškai nebepriminė tos apvalažandės vyšnaitės* SR167; *Už lango – keisčiausios putliažandžių debesų formos* K285; *Jie* [vaikai] *pirmieji pastebėdavo rantytanosius žuvėdų laivus* BLB17.

Dūriniai iš dviejų daiktavardžių – *auksakanopis, -ė, drambliakojis, -ė*⁴⁷, *kardadantis, -ė, klastaakis, -ė* ir *paršasnukis, -ė* – parodo „išsiskiriančią žymimojo daikto dalį, kuri pasakoma antruoju sandu, o apibūdinama pirmuoju“ (DLKG 2005: 231). Būdvardžių *auksakanopis, -ė* „kuris auksinėmis kanopomis“ (*auksakanopis elnias taip ir nežengia nė žingsnio* GD418); *drambliakojis, -ė* „kurio kojos panašios į dramblio“ (*Šis irgi buvo nešvarus, neišdirbtos odos spalvos ir kvapo, drambliakojis* KE173); *paršasnukis, -ė* „kurio snukis panašus į paršą“ (*paršasnukiai kipšiukėliai jūs mano* K452) pirmasis dėmuo pasako, į ką panaši pažymimuoju žodžiu reiškiamo daikto dalis. Du dūriniai turi perkeltinę panašumo reikšmę: *kardadantis, -ė* „kurio dantys (aštrūs) kaip kardo“ (*Kardadantis tigras, jei ne daugiau* B84) ir *klastaakis, -ė* „apgaulingas“ ([diena] *baltadantė ir klastaakė, slapukaujanti ir atviraširdė, liepsninga, tolstanti* EK146).

Keletas dūrinių sudaryti iš veiksmažodžio ir daiktavardžio. Šio nedaraus tipo darinių pirmasis dėmuo (kaip yra įprasta) remiasi veiksmažodžio neveikiamosios rūšies būtojo laiko dalyviu ir parodo išsiskiriančią žymimojo daikto dalį. Visi tiesioginę reikšmę turintys dūriniai eina konkrečių daiktavardžių epitetais: *laužtasparnis, -ė* (: *laužtas, sparnas*); *nupjautabuožis, -ė* (: *nupjauta, buožė*); *surauktakaktis, -ė* (: *suraukta, kakta*), pvz.: *o gal ir ne drugeliais jos užsiklojusios, gal sužeistais laužtasparniais sakalais* K359; *išsitraukė savo nupjautabuožę strielbą* SR11288; *aplinsk apstu pasipūtusių, surauktakakčių, savin suropojusių „kūrėjų“* K188.

⁴⁵ Šis dūrinys turi jungiamąjį balsį *-a-*, o ne *-ia-*, kaip yra įprasta tokio tipo dūriniam, pvz., *apvaliagalvis, apvaliadugnį* ir pan.

⁴⁶ Naujadaras veikiausiai remiasi daiktavardžio *nosis* reikšme „atsikišusi, smaili daikto dalis (laivo priekis, indo snapelis, bato galas ir kt.)“ DLKŽ.

⁴⁷ Šis darinys kūrinyje vartojamas ir kaip daiktavardis, žr. 1.3.

Potenciniu dariniu laikytino dūrinio *tūkstantveidis*, *-ė* pirmuoju dėmeniu einantis kiekinis skaitvardis *tūkstantis* rodo pažymimuoju žodžiu reiškiamo daikto dalių skaičių, bet tekste šis naujadaras pavartotas perkeltine reikšme – juo apibūdinama personifikuota poezija turi ne tiksliai tūkstantį, o tiesiog daug veidų, kitaip tariant, yra įvairi⁴⁸: *todėl poezijai skirta būti ne tik doiveidei, bet ir tūkstantveidei, tačiau ne demoniška, o dieviška prasme* K248.

Naujadaras *savipakankamas*, *-a* (: *save, pakankamas*) laikytinas nedaraus tipo iš įvardžių ir būdvardžių dariniu (žr. LKG 1965: 601). Šis būdvardis pavartotas reikšme „toks, kuriam pakanka savęs“ – juo iš esmės pakartojama tai, kas pasakyta gretimu žodžių junginiu: *didžiosioms nacijoms pakanka savęs, jos savipakankamos, o be reikalo* DK62. Naujadaras *viršmentalinis*, *-ė*, vartojamas reikšme „esantis aukščiau už protinį“, remiasi prielinksniu *virš* ir tarptautiniu būdvardžiu *mentalinis*⁴⁹: *Viršmentalinės sferos* K142.

2.6. Aptariamuose tekstuose rasti 9 naujadarai laikytini mišrios darybos⁵⁰ dariniais: su priešdėliais *iki-*, *po-* ir priesagomis *-iškas*, *-a*; *-inis*, *-ė* sudaryti naujadarai *ikidonelaitiškas*, *-a* „buvęs iki Donelaičio“ (*Ikidonelaitiškoji Lietuvos era, neįtikėtina* DD189); *ikikolumbinis*, *-ė* „buvęs iki Kolumbo laikų“ (*tenykštės ikikolumbinės dvasios aiškiai trūko* KN184); *ikimobiliakinis*, *-ė* KN122 „buvęs anksčiau negu mobilieji telefonai“ (*Ikimobiliakinė balanos gadyne* KN122⁵¹); *podekartinis* „atsiradęs po Dekarto“ (*podekartinis mąstymas* K252); *priešišėjiminis*, *-ė* „atsirandantis prieš išėjimą“ (*sunkiai nupasakojama priešišėjiminė būseną* K169). Nors naujadaras *potragedinis*, *-ė* teoriškai galėtų remtis būdvardžiu *tragedinis*, *-ė*, manoma, kad jis darybos opoziciją sudaro su daiktavardžiu *tragedija* (taigi yra prefiksacijos–sufiksacijos rezultatas), nes vartojamas reikšme „atsiradęs po tragedijos“ (*herojų, kuris patiria potragedinės erdvės katarsį* K148).

Mišrios darybos (kompozicijos–sufiksacijos) dariniais galima laikyti ir dėmenį *virš* bei priesagas *-inis*, *-ė* ir *-iškas*, *-a* turinčius naujadarus *viršliteratūrinis*, *-ė*; *viršsąmoninis*, *-ė*; *smulkiachuliganiškas*, *-a*. Dariniai *viršliteratūrinis*, *-ė*; *viršsąmoninis*, *-ė* formaliai galėtų remtis būdvardžiu *literatūrinis*, *-ė* ir ND fiksuotu daiktavardžiu *viršsąmonė*, bet semantiškai jie artimesni žodžių junginiams: *viršliteratūrinis*, *-ė* „esantis virš literatūros, aukščiau negu literatūra“; *viršsąmoninis*, *-ė* „esantis virš sąmonės, aukščiau negu sąmonė“. Naujadarai eina įvairios reikšmės daiktavardžių epitetais, pvz.: *jam stigs kažkokios „neliteratūrinės“ ar „viršliteratūrinės“ šviesos*

⁴⁸ Taigi naujadaras *tūkstantveidis*, *-ė* remiasi pamatinio žodžio *tūkstantis* reikšme „reiškiant neapibrėžtą daugybę“ LKŽ_e.

⁴⁹ Apie šį darinį, vartojamą ir Viktorijos Daujotytės tekstuose, žr. Vaskelienė 2016: 162.

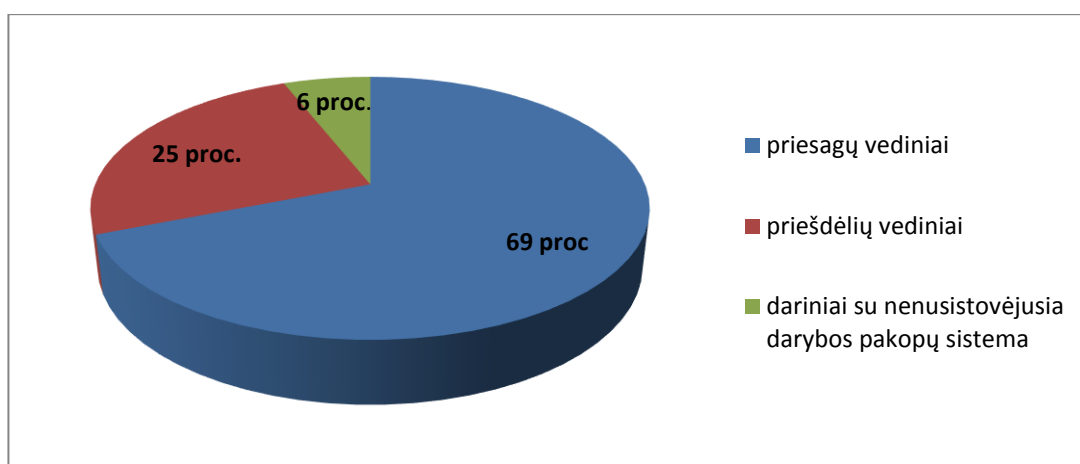
⁵⁰ Apie mišriuosius darybos būdus žr. Urbutis 2009: 340–342, Keinys 1999: 82, priešdėlius ir priesagas turintys būdvardžiai minimi ir LKG 1965: 591.

⁵¹ Kęstučio Navako tekste išskirtas naujadaras *ikimobiliakinis* remiasi žargoniniu žodžiu *mobilias* (žr. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos konsultacijų banką. Prieiga internete: <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/791-mobilias> (žiūrėta 2017 m. liepos–rugpjūčio mėn.).

K76⁵²; paukštiškoji „Strazdo“ prigimtis astovauja išsyk dviem pasauliam – pasąmoniniam ir viršąmoniniam K248; tai bus padaryta tik sukaupus pakankamai švytinčios energijos, Malonės ir viršąmoninės skaidros K338. Naujadaras smulkiachuliganiškas, -a remiasi būdvardžiu smulkus, -i daiktavardžiu chuliganas ir turi priesagą -iškas, -a⁵³ (Juo [darbu] mes turėjom išpirkti savo smulkiachuliganiškas kaltes TV66).

3. VEIKSMAŽODŽIŲ IR JŲ FORMŲ NAUJADARŲ DARYBOS IR SEMANTIKOS YPATUMAI

Lietuvių rašytojų tekstuose rasti 36 **veiksmazodžių** (ir jų formų) naujadarai: 25 sudaryti su priešdėliais, 9 su priesagomis, 2 laikytini dariniais su nenusistovėjusia darybos pakopų sistema (žr. 4 pav.).

4 PAV. Veiksmazodžių (ir jų formų) naujadarai

Didžioji naujadarų dalis (28, t. y. 78 proc. visų darinių) remiasi į žodynus įtrauktais pamatiniais žodžiais, 8 (t. y. 22 proc.) remiasi potencialiais pamatiniais žodžiais.

3.1. Veiksmazodžiai sudaryti su 8 priešdėliais: *su-* (*subeždžionėti, sudizaininti, suformatuoti, sukalbinti, suklemensėti, supopierėti, sustulpėti*), *pa-* (*pakiaulavoti, pakiaulinti, pavioletuoti*), *nu-* (*nušurmuliuoti, nužlebsėti, nuvampyrinti*), *pra-* (*pravirventi, praskurnėti, pratarsenti*), *iš-* (*išbaisinti, išmėšlinti, išsispruzdinti*), *į-* (*įskausminti, įsikaburkštinti*), *ap-* (*apsibumbuluoti*), *at-* (*atvibriuoti*), *par-* (*parkriokinti*), *už-* (*užsigeležinti*). Didžioji dalis (18)

⁵² Atkreiptinas dėmesys, kad naujadaras, kaip ir greta pavartotas priešdėlio *ne-* vedinys *neliteratūrinis*, -ė, rašomas kabutėse.

⁵³ Galima ir kitokia šio naujadarų darybos interpretacija: kadangi žodžių junginys *smulkus chuliganas* yra įgijęs savarankišką reikšmę, galima sakyti, kad būdvardis *smulkiachuliganiškas*, -a sudarytas iš šio žodžių junginio su priesaga -iškas, -a.

priešdėlių vedinių remiasi žodynų fiksuotais pamatiniais veiksmažodžiais, pvz.: *subeždžionėti* (: *beždžionėti*), *suformatuoti* (: *formatuoti*), *nušurmuliuoti* (: *šurmuliuoti*), *praskurnėti* (: *skurnėti*) ir kt., keletas (7) – potenciniais pamatiniais žodžiais: *sudizaininti* (: **dizaininti* : *dizainas*), *sukal̃binti* (: **kal̃binti* : *kalba*), *suklemensėti* (: **klemensėti* : *Klemensas*), *supopierėti* (: **popierėti* : *popierius*), *pakiaulavoti* (: **kiaulavoti*⁵⁴ : *kiaulė*), *pavioletuoti* (: **violetuoti* : *violetinis?*), *nuvampyrinti* (: **vampyrinti* : *vampyras*). Priešdėliai įvairiai modifikuoja pagrindinių veiksmažodžių reikšmes – suteikia pamatiniu žodžiu reiškiamam veiksmui papildomų požymių. Priešdėlio *su-* naujadarai rodo veiksmo intensyvumą, baigtumą, pvz.: *subeždžionėti* „pavirsti į beždžionę“, *sudizaininti* „baigti dizaininti“, *suformatuoti* „baigti formatuoti“, *sukal̃binti* „pavirsti kalba“, *suklemensėti* „pavirsti Klemensu / pasidaryti tokiam kaip Klemensas“, *supopierėti* „pavirsti popieriumi“, *sustulpėti* „pavirsti stulpu, pasidaryti panašiam į stulpą“⁵⁵. Kai kurių vedinių reikšmės paaiškėja minimalioje leksinėje aplinkoje (*Palietė ant stalo sidabro šakutę. Ne, ne tą, kurią pats ir sukūrė, „sudizainino“*⁵⁶ DK10; *Net jei kalbi, ta kalba visai kitaip suformatuota* KN49; *Tad iš esmės čia šnekame ne apie realybės, o apie kalbinės (sukalbintos?) realybės bejėgiškumą* K83), kitiems reikia platesnio (kūrinio) konteksto (*Sakė, prasigyveno devynbėdžiai ir suklemensėjo* KR111 – Klemensas yra kūrinio veikėjas). Kai kurie priešdėlio *su-* vediniai pavartoti perkeltine reikšme: negyvo daikto veiksmas perkeliamas žmogui (*Jis dar pamojuoja Keršei ranka (plakate rankos nematyti, bet tai nesvarbu) ir nutyla, supopierėja, tampa nebyliu poligrafijos produktu* B56; *Šis – nūnai svečias namuose – sėdėjo sustulpėjęs* DK93) arba, atvirkščiai, negyvas dalykas (abstraktas *Ego*) apibūdinamas konkretų veiksmą reiškiančio veiksmažodžio dalyviu (*subeždžionėjusio Ego dalelės* K390).

Naujadarai *pakiaulinti* ir hibridas *pakiaulavoti* laikytini sinonimais – abu vartojami reikšme „padaryti kiaulystę“: *Gal aš jam likau skolingas? Ar gal kur baisiausiai pakiaulinęs? Pakiaulinti tai aš moku* Č192; *įsinori kam nors pakiaulavoti, taip įsinori* Č108. Veiksmažodžio intensyvumo reikšmę turi nelietuviškos kilmės potenciniu žodžiu besiremiantis naujadaras *pavioletuoti*, sudarytas pagal analogiją su greta pavartotais įprastais priešdėlio *pa-* vediniais *pajuoduoti*, *pamėlynuoti*. Naujadaras vartojamas reikšme „pasidaryti viotetiniam“ (*medžiai tokiu laiku stūkso pajuodę, pamėlynavę, pavioletavę* A448).

Keletas naujadarų sudaryti su priešdėliu *nu-*: veiksmažodžiai *nušurmuliuoti* „šurmuliuojant nutolti“ ir *nužlebsėti* „nueiti, nušlepsėti“ parodo, kad pagrindinio žodžio žymimas veiksmas nukreipiamas tolyn (*O apie ką tik nušurmuliausias švenčių arba visuotinio apsirijimo dienas*

⁵⁴ Veiksmažodis turi svetimą priesagą *-avoti* (žr. Didžiųjų kalbos klaidų sąrašą (žodžio sandaros). Prieiga internete: <http://www.vlkk.lt/aktualiausias-temos/didziosios-klaidos/zodziu-sandaros> (žiūrėta 2017 m. rugpjūčio mėn.).

⁵⁵ Neatmestina, kad veiksmažodis *sustulpėti* yra vertinys.

⁵⁶ Suvokiant naujumą, atkreipiant dėmesį naujadaras kūrinys išskiriamas.

mena tik vienas kitas išradingesnis reklaminis užrašas EK70–71; *Ir jis nusibrazdina nužlebsi į savo sodybą* Č161). Okaziniu dariniu laikytinas veiksmažodžio *nuvampyrinti* dalyvis (greičiausiai vartojamas reikšme „išsekintas vampyro“) rodo iš veiksmo kylančios ypatybės intensyvumą, baigtumą: *mylėk (Dievą, Visatą, vaiką, medį, gyvulį, žvaigždėtą dangų...) – ir neturėsi jokių energetinių rūpesčių, niekad nesijausi išsunktas kaip citrina, nuvampyrintas tu, kurie irgi jau tušti* K119.

Priešdėlio *pra-* vediniai *praviroventi, praskurnėti, pratur senti* žymi, kad pamatinio žodžio veiksmas vyksta pro kieno nors šalį (tai tipiška *pra-* vedinių reikšmė, žr. LKG 1971: 285; DLKG 2005: 403). Potenciniais dariniais laikytinų vedinių reikšmė (visi vartojami tam tikram (greitam) ėjimui pro šalį įvardyti⁵⁷) paaiškėja iš konteksto, pvz.: *Toks, tik kur kas mažesnis [velnias], naktį praviruveno grindimis ir įlindo į urvą* LM14; *nieks kol kas nevažiuoja, net šuniukas nepratur sena* Č169; *Per kiemą šiuo metu, šio to įsireikus, gali praskurnėti nebent kokia šeiminkė* Č156.

Du naujadarai sudaryti su priešdėliu *į-*: veiksmažodis *įsikabulkštinti* „įlįpti“ rodo, kad veiksmas nukreipiamas tam tikra linkme – šiuo atveju į viršų (*Jis pagiriodamas turėjo įprotį eiti į mišką ir įsikaburkštinti į aukščiausią eglę* A32), o veiksmažodis *įskausminti* „įskaudinti“ turi intensyvumo reikšmę (*Tyla... Jinai karališkais šilkais apmuturiuoja triukšmo įskausmintas mūsų ausis* K295).

Potenciniais dariniais laikytini veiksmažodžiai sudaryti su pamatinių veiksmažodžių reiškiamą veiksmą modifikuojančiu priešdėliu *iš-*: veiksmažodžiu *išsispruzdinti* „vargais negalais išlįsti“ žymima pagrindiniu veiksmažodžiu pasakomo veiksmo kryptis iš vidaus į išorę (*Reikėjo išsispruzdinti iš palovio* A104), o veiksmažodžiai *išbaisinti* „padaryti baisų“ ir *išmėšlinti* „išstepti mėšlu“ žymi veiksmo intensyvumą, baigtumą (*Ne metai taip išbaisino Broniaus balsą, o tarnyba* A102 ; *Pavodėkit visi, neįmesti į vandenį ir neišmėšlintieji!* A476).

Su kitais priešdėliais rasta po vieną naujadarą: *apsibumbuluoti, atvibriuoti, nuliaušti, parkriokinti, užsigelžinti*⁵⁸. Priešdėlio *ap-* vedinys *apsibumbuluoti* vartojamas reikšme „nueiti bumbulais“, o priešdėlio *at-* vedinys *atvibriuoti* reikšme „priartėti vibruojant, virpant, drebant“. Abiejų veiksmažodžių veikiamieji dalyviai yra daiktavardžių epitetai: *pilku apsibumbulavusiu megztuku aptempta jos krūtinė, atrodė, net padidėjo dviem dydžiais* DD173; *Tik meilė yra į psichologinį lygmenį atvibrausis realybė* K102. Priešdėlio *nu-* vedinys *nuliaušti* „nutriušti“ reiškia, kad kurį laiką vykstant pagrindiniu žodžiu žymimam veiksmui, kas nors (šiuo atveju kepurė) suprastinama⁵⁹ (*Antanas, apsvilkęs kiek gerėlesnę švarką, užsivožęs ne tokią baisiai nuliaušusią kepurę* Č117), priešdėlio *par-* vedinys *parkriokinti* „(su trenksmu, garsiai) parvežti, pargabenti“

⁵⁷ Naujadarai turi papildomų semantinių komponentų.

⁵⁸ Pasakytina, kad naujadarai *nuliaušti, parkriokinti* remiasi kitokiomis negu pateikia žodynai veiksmažodžių *liaušti, kriokinti* reikšmėmis.

⁵⁹ Apie priešdėlio *nu-* reikšmes daugiau žr. LKG 1971: 279–281.

rodo, kad, „vykstant pagrindinio žodžio žymimam veiksmui, kas nors nukreipiamas ar nukrypsta į namus“ (LKG 1971: 282) (*kolchozas davė du traktorius, kurie ant tam tikslui padirbtų velkių parkriokino patį didžiausią akmenį* TV86), o priešdėlio už- vedinys užsigeležinti „užsigrūdinti“ rodo veiksmo intensyvumą (*velnias užsigeležinusio negriebė* A38).

3.2. 9 naujadarai yra priesagų *-auti, -čioti, -inėti, -telėti (-telti), -uoti, -uliuoti* vediniai. Vienu darinių reikšmė nesunkiai suprantama, pvz.: *kugždinėti* „pamažu, po truputį kugždėti, judėti, krutėti“ (*Iš tolo matyti, kaip viduje kažkas kugždinėja* Č165); *šasčioti* „vis šastelėti“ (*mašina šasčiojo, lyg pati būtų žinojusi kelių* VP18); *sviduliuoti* „ne kartą svidėti, sužibėti“ (*žiūrėjo į ją, sviduliuojančią pradedančios gesti pavakarės šviesoje* VP81); *vienišuoti* „būti vienišam“ (*pabūti su vienišuojančia laukų dvasia* K258). Iš konteksto numanoma nelietuviškos kilmės pamatu besiremiančio veiksmažodžio *haliucinuoti* „būti kaip haliucinacijose, nerealiai“ reikšmė: *Velniava, tikros tos saulėgrąžos ar tariamos, egzistuojančios ar haliucinuojančios sąmonės paribyje?! KE141*. Su mažiškinę veiksmą reiškiančia priesaga *-telėti (-telti)* sudaryti vediniai *tvirktelėti* „truputį (iš)tvirkti, pasileisti“ ir *mąstelti* „truputį, trumpai mąstyti“ nėra tipiški dėl priesagos suteikiamos ir pamatinio žodžio reikšmės nederinės⁶⁰: *tomis pikantiškomis, tvirktelėjusiomis istorijomis tarsi prieskoniais barstė pašnekesį* DD61; *mąstyti niekados nemąstė, gal tik mąsteldavo, bet subtiliai* KE175 – pastarajame pavyzdyje ryški kartojimo figūra.

Naujadaras *vieninteliauti* veikiausiai vartojamas reikšme „būti visai vienam“. Adresato dėmesį atkreipia greta vartojami daiktavardį *Esybė* apibūdinantys, tikslinantys dalyviai *vieninteliaujanti, pačiaujanti, esanti*: *Žmogų, <...> žvelgiantį į kosmoso slapybėje vieninteliaujančią (gal netgi – pačiaujančią; dalyvis esančią šiuo atveju netinka) Esybę, netrukus ima persekioti paranoja* K389. Potenciniu pamatiniu žodžiu remiasi pagal analogiją su žodynų fiksuotu dariniu *piktžodžiauti* sudarytas naujadaras *šventžodžiauti* (: *šventžodis : šventas, žodis), vartojamas reikšme „sakyti gražius, šventus žodžius“: *Šventi ir sykiu šventžodžiaujantys žodžiai? K222* (sakinyje kartojami žodžiai su šaknimis *švent-* ir *žod-*).

3.3. Naujadaras *pasigrūdinti* (: *grūdinėtis / pasigrūsti*) laikytinas dariniu su nenusistovėjusia darybos pakopų sistema, nors neatmestina, kad tai mišrios darybos darinys – iš veiksmažodžio *grūstis* sudarytas su priešdėliu *pa-* ir priesaga *-inėti*. Veiksmažodis *pasigrūdinti* reiškia kartotinę veiksmą „daug kartų, pamažu grūstis“ (*Lauke jie smagiai pasigrūdina prie stalelių* Č197).

Okaziniu, tik tame tekste pavartotu ir tam tekstui tinkamu, laikytinas darinys *doiivienišiauti*, turintis reikšmę „būnant dviese jaustis vienišam“. Nors veiksmažodžių dūrinių lietuvių kalboje nėra, ši naujadarą galima traktuoti kaip dūrinių iš ND pateikto naujadarą *vienišiauti*

⁶⁰ Darinyje *mąstelti* žiūrėtina morfemų sankloda (*mast-yti + -telti*).

ir kiekinio skaitvardžio *dvi* arba laikyti mišrios darybos dariniu, turinčiu nutrūkstamą formantą (sandūra *dvi*, *vienišas*, *-a* ir priesaga *-auti*). Bendrašakniai naujadarai *vienišiauti* ir *dvivienišiauti* pavartoti tame pačiame sakinyje: *Kai esu vienas – vienišiauju, kai su ja – **dvivienišiaujam*** KE162.

4. PRIEVEIKSMIŲ NAUJADARŲ DARYBOS IR SEMANTIKOS YPATUMAI

Aptariamuose lietuvių rašytojų tekstuose rasti 36 LKŽ_e, DLKŽ, BŽa, LKŽPK, ND nefiksuoti **prieveiksmai** turi būdo reikšmę ir yra sudaryti su pačia dariaja priesaga *-ai*: 10 vedinių išvesti iš žodynų fiksuotų pamatinių žodžių: *alpulingai*, *girtuokliška*, *gudragalviška*, *makabriška*, *marginaliai*, *pasišventėliška*, *rutiniška*, *sąmokliška*, *siaurakaktiška*, *vijurkiška*, o 26 vediniai remiasi potencialiais pamatiniais žodžiais, kurių didžioji dalis (23 dariniai, arba 86 proc. prieveiksmių naujadarų) yra priesagos *-iškas*, *-a* naujadarai: *albatrosiška* (: **albatrosiškas* : *albatrosas*), *berazumiška* (: **berazumiškas*: *berazumis*), *ciceroniška* (: **ciceroniškas* : *Ciceronas*) ir kt.⁶¹ Daug naujadarų vartojami kaip paslėpti palyginimai (arba metaforiniai epitetai), pvz.: *girtuokliška ligotas mąstymas – mąstymas [ligotas] kaip girtuoklio*; *gudragalviška klausinėti – klausinėti [protingai] kaip gudragalviui*; *mintys sukasi vijurkiška – mintys sukasi [greitai] kaip vijurkas*; *gaidžiukiška dudena – dudena kaip gaidžiukas*; *kengūriška nušokuoti – nušokuoti kaip kengūrai*; *sugnybti kineziterapeutiška – sugnybti kaip kineziterapeutui*; *šaipytis pajaciška – šaipytis kaip pajacui*. Pasakytina, kad visų prieveiksmių, išvestų iš žodynų fiksuotų (1) ir iš potencialių pamatinių žodžių (2), reikšmė žodžių junginyje ar sakinyje yra aiški:

(1) [mergina] *Grakšti kaip kalnų stirna, **alpulingai** trokšdama kaip šaltinis* KR38; *vangiu ir **girtuokliška** ligotu mąstymu* K239; *neverta **gudragalviška** klausinėti* K232; *jo juokas **makabriška** nuskaudeno po bažnyčios kupolu* DD189; *krevetės kaip objektas šiame kontekste atrodytų labai jau **marginaliai*** KN140; *Gyvenimas ne gyvenamas, o sunkiai, kantriai, **pasišventėliška** <...> spraudžiamas į Prokrusto lovą* K39; *Ji tai darė kasdieniška, **rutiniška*** KE196; *ginekologo priminimas **rutiniška** pasitikrinti nuo gimdos kaklelio vėžio* DD95; *jie **sąmokliška** nutyla* K365; *Tad gal neverta **siaurakaktiška** absoliutinti ir šito* K250; *jeigu jo galvoje taip **vijurkiška** nesisuktų mintys* K357;

⁶¹ *debiliška* (: **debiliškas* : *debilas*), *europocentiška* (: **europocentiškas* : *europocentrizmas*), *gaidžiukiška* (: **gaidžiukiškas* : *gaidžiukas*), *gelmeniška* (: **gelmeniškas* : *gelmenys*), *haidniška* (: **haidniškas* : *Haidnas*), *heteriška* (: **heteriškas* : *hetera*), *homeriška* (: **homeriškas* : *Homeras*), *kafkiška* (: **kafkiškas* : *Kafka*), *kengūriška* (: **kengūriškas* : *kengūra*), *kineziterapeutiška* (: **kineziterapeutiškas* : *kineziterapeutas*), *kvatokliška* (: **kvatokliškas* : *kvatoklis*), *likimiška* (: **likimiškas* : *likimas*), *mantriška* (: **mantriškas* : *mantra*), *medūziška* (: **medūziškas* : *medūza*), *mocartiška* (: **mocartiškas* : *Mocartas*), *neišmanėliška* (: **neišmanėliškas* : *neišmanėlis*), *nuovargingai* (: **nuovargingas* : *nuovargis*), *pajaciška* (: **pajaciškas* : *pajacas*), *savigrioviška* (: **savigrioviškas* : *savigriova*), *smaragdiška* (: **smaragdiškas* : *smaragas*), *stingliai* (: **stinglus* : *stingti*), *vabališka* (: **vabališkas* : *vabalas*), *vieninteliava* (: **vieninteliavas* : *vienintelis*).

(2) *tarsi kokį angelą sargą, **albatrosiškai** nerangų Anapusių⁶² pasiuntinį K143; gi taip **berazumiškai** šaudot Č74; pamokslą sako su įkvėpimu. Kartais **ciceroniškai** retoriškai Č195; tarp **debiliškai** besivoaipančių nelaimingų išprotėjėlių K294; Tie straipsniukai dažnai būna **europocentiškai** protingi K279; **gaidžiukiškai** dudenantis pusbernio baritonas K358; nemylėdamas kitų, niekadęs neįstengs **gelmeniškai** mylėti savęs K102; Prisiminkime <...> jo **haidniškai** grakštų kalbos pakraštį K302; Bręsdamos jos [moterys] tiktai gražėja ir prieš savo valią tampa **heteriškai** plėšrios KE190; **homeriškai** išjuokti vienpusę aistrą K39; novelės finalas <...> veikiau **kafkiškai** borchesiškas⁶³ KE79; Tada moteriškutė <...> **kengūriškai** nušokavo lazdynų pusėn KE35; Marta jai švelniai, bet tvirtai, **kineziterapeutiškai** sugnyba dilbį, o Algis pradeda šnypšti DD44; Sukoncentruoti sąmonę į spindulį ir pasišviesti juo. Nesvarstant, **mocartiškai** lengvai, **kvatokliškai** K291; Į rytus nuo Berlyno tai visada skambėjo **likimiškai** KN19; aš niekad nesugebėsiu deramai intonuoti, **mantriškai** tiksliai išstarti nė vienos eilutės K271; tvarkėsi **neišmanėliškai** SRII72; O parke lyja, varge, kaip **nuovargingai** pliaupia K463; **pajaciškai** šaipėsi KE88; Pastaruoju metu jis puldavo į nevilgtį vis dažniau ir dažniau, kartais net **savigrioviškai** DD163; iš Brazilijos atvežtos **smaragdiškai** auksinės <...> plunksnos GD384; vanduo buvo toks **stingliai** ramus VP26; **vabališkai** ropoti K79; tu pats <...> **vieninteliavai** pašauktas ir išbrauktas iš visų sąrašų K73. Naujadaras **medūziškai** pavartotas greta analogiškos darybos darinio **paukštiškai**: *Eliezaras <...> paukštiškai pasistiebdavo, juokingai ir sykiu kažki kaip **medūziškai** išsigaubdavo* KE150.*

IŠVADOS

1. Tirtuose trylikos lietuvių autorių kūrinuose rastų naujadarų didžiąją dalį (82 proc.) sudaro daiktavardžiai ir būdvardžiai. Daugumas darinių priklauso dariems tipams ir laikytini potenciniais dariniais (pirmiausia abstraktai, veikėjų pavadinimai, asmenų pagal kilmę pavadinimai, priesagų *-iškas, -a; -ingas, -a* būdvardžiai, daug daiktavardžių ir būdvardžių dūrinių, priešdėliniai veiksmažodžiai,rieveiksmiai). Esama ir okazinių darinių (*dvi vienišiauti, mąstelti*).

2. Didžiausias daiktavardžių naujadarų grupes sudaro priesagų vediniai ir dūriniai. Visų autorių kūrinuose gausu abstrakčiosios leksikos vienetų (veiksmažodžių ir vardažodžių abstraktais laikytini 48 proc. naujadarų). Antrasis dūrinių dėmuo dažniausiai remiasi daiktavardžiu (tokių yra 88 proc. dūrinių).

3. Didžiąją būdvardžių naujadarų dalį (82 proc. priesaginių būdvardžių) sudaro priesagos *-iškas, -a* vediniai. Jų gausu visų autorių kūrinuose. Priesagos *-iškas, -a* būdvardžiai

⁶² Apie jį žr. 1.1.

⁶³ Apie jį žr. 2.1.

išvesti iš įvairių pamatinių žodžių: beveik pusė jų (48 proc. su priesaga *-iškas, -a* sudarytų naujų) remiasi asmenvardžiais, kiti sudaryti iš įvairios semantikos pirminių, bet dažnai ir iš išvestinių daiktavardžių – darinių (*burtažodiškas, -a; gelmeniškas, -a; gyvosidabriškas, -a; pieštukiškas, -a; sausainiškas, -a* ir t. t.).

4. Būdvardžių dūrinių dauguma (95 proc.) yra su antruoju daiktavardiniu dėmeniu; pirmuoju šių dūrinių dėmeniu dažniausiai eina būdvardis (tokie dariniai sudaro 74 proc. visų dūrinių su antruoju daiktavardiniu dėmeniu).

5. Didžioji visų naujų dalis (349, t. y. 88 proc. visų darinių) remiasi žodynų fiksuotais pamatiniais žodžiais, 48 naujadarai (22 proc.) sudaryti iš potencinių pamatinių žodžių – darinių. Naujadarais remiasi didesnė dalis (72 proc.) prieveiksmių; jų potenciniais pamatiniais žodžiais paprastai eina priesagos *-iškas, -a* būdvardžiai (tokie yra 88 proc. pamatinių žodžių). Nors iš esmės visos darybos grandinės aiškios, esama naujų su nenusistovėjusia darybos pakopų sistema (*neišmylėjimas : išmylėjimas / neišmylėti, pasigrūdinėti : grūdinėtis / pasigrūsti*).

6. Naujų reikšmė (net be konteksto) visiškai aiški tada, kai leksinė reikšmė iš esmės sutampa su darybine (tai veiksmažodžių ir vardažodžių abstraktai, veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai, didelė dalis dūrinių, modifikacinę reikšmę turintys veiksmažodžiai, prieveiksmiai).

7. Naujų reikšmė būna aiški ir tada, kai jie sukurti pagal analogiją su greta pavartotais suprantamą reikšmę turinčiais įprastais, į žodynus įtrauktais dariniais (naujadaras *skaliklis* greta *šveitiklis, ploviklis*, naujadaras *angeliava* greta *velniava*, naujadaras *bepalatis* greta *bevietis* ir pan.).

8. Sakinio ar (retais atvejais) kūrinio kontekste paaiškėja visų naujų reikšmė: ir pavartotų perkeltine reikšme (*klastaakė diena, minkštalūpis liūdesys*), ir tų, kurių leksinė reikšmė yra daug konkretesnė už darybinę reikšmę (*džeržgalas* ir *šiknalupis*, turintys reikšmę „dviratis“), ir besiremiančių potenciniais pamatiniais žodžiais, keliapakopių darinių (*pasilabanaktinimas : *pasilabanaktinti : *labanaktintis : labanakt, gudragalviškai : *gudragalviškas: gudragalvis*).

9. Priesagos *-iškas, -a* naujadarai beveik visada eina paprastaisiais ar metaforiniais epitetais, kurie žymimajam žodžiui suteikia naujų prasminių atspalvių, o kai kurie prilygsta lyginamiesiems posakiams. Iš asmenvardžių išvesti *-iškas, -a* būdvardžiai yra ne tik informatyvūs, bet ir norimą mintį leidžia pasakyti trumpiau, glaudina tekstą. Metaforiniais epitetais eina daug prieveiksmių naujų.

ŠALTINIAI

- A – Aputis J. 1986: *Gegužė ant nulūžusio beržo*. Vilnius: Vaga.
- B – Šerelytė R. 2006: *Balzamuotojas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- BLB – Granauskas R. 2015: *Baltas liūdesio balandis*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- BŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. Liutkevičienė D. Prieiga internete: <http://bkz.lki.lt/> (žiūrėta 2016 m. gegužės–rugsėjo mėn., 2017 m. liepos–rugpjūčio mėn.).
- Bža – *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno antraštynas*. Prieiga internete: <http://bkz.lki.lt/antrastynas/?pg=c> (žiūrėta 2016 m. gegužės–rugsėjo mėn., 2017 m. liepos–rugpjūčio mėn.).
- Č – Čigriejus A. 2011: *Ir parnešė apynio kvapą*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- DD – Sabaliauskaitė K. 2012: *Danielius Dalba & kitos istorijos*. [Vilnius]: Baltos lankos.
- DK – Kalinauskaitė D. 2015: *Skersvėjų namai*. Vilnius: Tyto alba.
- DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga internete: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/> (žiūrėta 2017 m. liepos–rugpjūčio mėn.).
- DLKŽ 2012– *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys. 7-as pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/dabartinis> (žiūrėta 2016 m. gegužės–rugsėjo mėn., 2017 m. liepos–rugpjūčio mėn.).
- EK – Karnauskaitė E. 2012: *Ievos laišakai iš Galudienių miesto*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- GD – Gutauskas L. 2008: *Daiktai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- I – Granauskas R. 2015: *Išvartytieji*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- K – Kajokas D. 2002: *Lietaus migla Lu kalne*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- KE – Kajokas D. 2012: *Ežeras ir kiti jį lydintys asmenys*. Vilnius: Tyto alba.
- KN – Navakas K. 2008: *Du lagaminai sniego*. Vilnius: Tyto alba.
- KR – Saja K. 2013: *Kinivarpų raštai*. Vilnius: Typoart.
- KTŽ 1990 – Gaivenis K., Keinys S. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.
- LKŽ_e – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, elektroninis variantas. Prieiga internete: <http://www.lkz.lt> (žiūrėta 2016 m. gegužės–rugsėjo mėn., 2017 m. liepos–rugpjūčio mėn.).
- LKŽPK 2015 – *Skaitmeninė Lietuvių kalbos žodyno papildymų kartoteka*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/antra-kartoteka> (žiūrėta 2016 m. gegužės–rugsėjo mėn., 2017 m. liepos–rugpjūčio mėn.).

- LM – Šerelytė R. 2006: *Laukiniai mėnesiai*. Vilnius: Alma littera.
- ND – *Lietuvių kalbos naujų žodžių duomenynas*. Sudarytoja R. Miliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://naujazodziai.lki.lt/> (žiūrėta 2016 m. gegužės–rugsėjo mėn., 2017 m. liepos–rugpjūčio mėn.).
- SR – Sabaliauskaitė K. 2008: *Silva Rerum*. [Vilnius]: Baltos lankos.
- SR II – Sabaliauskaitė K. 2011: *Silva Rerum II*. [Vilnius]: Baltos lankos.
- TG – Granauskas R. 2014: *Trečias gyvenimas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- TV – Granauskas R. 2013: *Trys vienatvės*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- TŽŽ 2003 – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera.
- UR – Radzevičiūtė U. 2010: *Frankburgas*. Vilnius: Tyto alba.
- VP – Papievis V. 2010: *Eiti*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

LITERATŪRA

- Akelaitienė G., Žiliūtė-Batavičienė D. 2011: Romualdo Granausko kūrybinių leksinės tarmybės. – *Žmogus ir žodis* 1, 2–12.
- Ambrazas S. 2011: *Būdvardžių darybos raida*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Barauskaitė J. 2001: Spalvingasis Romualdo Granausko novelių vaizdas. – *Prozos žodis ir stilius*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 81–86.
- Barauskaitė J. 2001a: Romualdo Granausko novelė „Duonos valgytojai“: fragmentų seka, jungtys, kalbinė raiška. – *Prozos žodis ir stilius*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 87–94.
- Bražėnas P. 2007: *Juozo Apučio kūryba*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- DLKG 2005 – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Girčienė J. 2013: Stilistiniai naujadarai internete. – *Šiuolaikinės stilistikos kryptys ir problemos*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 79–88.
- Girčienė J. 2015: Common root neologisms on internet. – *Valoda: nozīme un forma / Language: meaning and form* 6, 126–137.
- Gustaitienė M. 2013: Leksikos įvairovė Romualdo Granausko kūrybuose. – *Gimtas žodis* 12, 28–31.
- Inčiūraitė-Noreikienė L. 2015: Lietuvių kalbos dūriniai su neoklasikiniais dėmenimis. – *Baltistica* L(2), 245–259.
- Jakaitienė E. 2010: *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kazlauskaitė G. 2000: Lietuvių fonologijos terminų sandara ir kilmė. – *Terminologija* 6, 51–62.

- Keinys S. 1999: *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Kniūkšta P. 1976: *Priesagos -inis būdvardžiai. Daryba, reikšmės, gramatiniai sinonimai*. Vilnius: Mokslas.
- Kniūkšta P. 1998: *Darybinė ir darybos reikšmė*. – *Kalbos kultūra* 71, 29–30.
- Libonaitė J. 2005: Sugrįžimai į save: Donaldso Kajoko eseistikos formos ir prasmės. – *Darbai ir dienos* 42, 73–92.
- LKG 1965, 1971 – *Lietuvių kalbos gramatika* I, II, Vilnius: Mintis.
- Mikelionienė J. 2002: Analogija lietuvių kalbos žodžių daryboje. Potenciniai ir okaziniai dariniai. – *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 73–80.
- Miliūnaitė R. 2012: Kalbos vartotojai ir naujadarų kūryba. – *Gimtoji kalba* 9, 3–14.
- Miliūnaitė R. 2014: Naujieji kontaminaciniai dariniai lietuvių kalboje. – *Acta linguistica Lithuanica* 71, 246–264.
- Miliūnaitė R. 2015: Naujažodžių atranka ir pateikimas *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne*. – *Leksikografija ir leksikologija* 5, 161–184.
- Murmulaitytė D. 2014: Priesagos *-iklis* naujadarų apibrėžčių sistemiškumas. – *Bendrinė kalba* 87, 1–17. Prieiga internete: <http://www.bendrinekalba.lt/?87>.
- Murmulaitytė D. 2016: Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas ir naujadarų tyrimų perspektyvos. – *Bendrinė kalba* 89, 1–27. Prieiga internete: <http://www.bendrinekalba.lt/?89>.
- Murmulaitytė D. 2016a: *Naujažodžių duomenyno* leksika pakeliui į *Bendrinės lietuvių kalbos žodyną*. – *Acta Linguistica Lithuanica* LXXV, 68–88.
- Murmulaitytė D. 2016b – Naujieji asmenų pavadinimai darybos ir semantikos aspektu. – *Lietuvių kalba* 10, 1–22. Prieiga internete: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/issue/view/131>.
- Pakerys A. 1994: *Akcentologija* I. Kaunas: Šviesa.
- Poškuvienė I. 2013: Leksikos ypatumai Romualdo Granausko romane *Rūkas virš slėnių*. – *Gimtasis žodis* 1, 2–11.
- Urbutis 2009: *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vaskelienė J. 2007: Jurgos Ivanauskaitės naujadarai ir jų vaidmuo tekste (*Miegančių drugelių tvirtovė*). – *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 3, 169–179.
- Vaskelienė J. 2010: *Lietuvių kalbos žodyne* nefiksuoti dariniai ir jų funkcionavimas Antano Kalanavičiaus poezijoje. – *Filologija* 15, 151–166.
- Vaskelienė J. 2011: Žodynų nefiksuotų darinių funkcionavimas Jono Strielkūno lyrikoje. – *Res humanitariae* X, 54–70.

- Vaskelienė J. 2012: Žodynų nefiksuotų darinių funkcionavimas Ričardo Gavelio kūrinuose. – *Filologija* 17, 145–162.
- Vaskelienė J. 2016: Naujadarai Viktorijos Daujotytės tekstuose. – *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 23, 149–170.
- Župerska 2012: *Stilistika*, III pataisytas ir papildytas leidimas. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Įteikta 2017 09 04

Priimta 2017 12 08

JOLANTA VASKELIENĖ

Šiaulių universitetas

P. Višinskio g. 38, LT-76352 Šiauliai.

jolanta.vaskeliene@su.lt